

Захист Вітчизни

Конспект лекцій

для студентів 1 курсу

всіх спеціальностей

денної форми навчання

Любешів – 2016

До друку _____ Голова навчально-методичної ради Луцького НТУ.

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій Луцького НТУ _____ директор бібліотеки.

(підпис)

Затверджено навчально-методичною радою Луцького національного технічного університету, протокол № _____ від _____ 2016 р.

Рекомендовано до видання методичною радою Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ, протокол № _____ від _____ 2016 р.

Розглянуто і схвалено на засіданні циклової комісії гуманітарних та соціальних дисциплін Любешівського технічного коледжу Луцького НТУ, протокол № _____ від _____ 2016 р.

Укладач: _____ В.М. Павлючик

Рецензент: _____

Відповідальний

за випуск: _____ Т.П. Кузьмич, методист коледжу

Захист Вітчизни [Текст]: конспект лекцій для студентів 1 курсу всіх напрямків підготовки денної форми навчання/ уклад. В.М. Павлючик – Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ, 2016. – с.108

Видання містить конспект лекцій, контрольні питання до кожної теми, перелік рекомендованої літератури.

В.М. Павлючик

Лекція 1. Захист Вітчизни — головне завдання Збройних сил, обов'язок громадян України.

Конституція України про захист суверенітету і територіальної цілісності України. Найвищу юридичну силу в нашій країні має Основний Закон України — Конституція, яка є державно-правовою основою військового законодавства. Згідно із статтею 17 Конституції, «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Збройні сили — гарант національної безпеки України. Національна безпека — це захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

До об'єктів національної безпеки належать:

- *людина і громадянин* — їхні конституційні права і свободи;
- *суспільство* — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне й навколишнє природне середовище та природні ресурси;
- *держава* — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Наявні та потенційно можливі явища й чинники, що створюють небезпеку важливим національним інтересам України, є *загрозою національній безпеці країни*.

Захист Вітчизни — основне завдання Збройних сил України, обов'язок громадян нашої держави. Україна, ураховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності як суверенна, незалежна, демократична, соціальна, правова держава має збройні сили із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності. Саме Збройні сили України та інші військові формування, створені відповідно до законів держави, є гарантами забезпечення національної безпеки країни. Збройні сили України покликані

стримувати збройну агресію проти держави, забезпечити охорону повітряних кордонів та підводного простору в межах територіального моря країни.

У статті 65 Конституції вказано, що «захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України».

Військова служба — це почесний обов'язок кожного громадянина України, особливий різновид державної служби, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку відповідно до прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Забезпечення безпеки, життя і здоров'я людини — обов'язок держави. Найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка за це відповідає перед своїм народом. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини — це головний обов'язок держави.

Крім того, кожна людина має невід'ємне право на життя, і ніхто не може бути свавільно його позбавлений. Найперший обов'язок держави — захист життя своїх громадян.

Завдання, структура предмета, форми і методи занять. **Завданням предмета «Захист Вітчизни» є:**

- підготовка молоді до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;
- підготовка молоді до служби в Збройних силах України, інших військових формуваннях, виконання військового обов'язку в запасі.

Програму вивчення предмета побудовано з урахуванням чинної в Україні системи військової підготовки. Розділи програми наближають її до програмного забезпечення предметів бойової підготовки у Збройних силах України.

До змісту навчального матеріалу предмета включено нормативи, які рекомендовані для відпрацювання під час проведення занять протягом навчального року з різних розділів предмета. Саме якість виконання нормативів буде визначати рівень індивідуальної підготовки учня.

Закріплення рівня знань, умінь і навичок відбудеться під час навчально-

польових занять (зборів).

Вивчення «Захисту Вітчизни» буде здійснюватися на *теоретичних, практичних, комплексних, контрольних* заняттях.

На теоретичних заняттях, які проводять у вигляді лекції, розповіді, пояснення, бесіди, програмованого навчання, будуть розглядатися поняття, визначення, основні положення теми, аналізуватися літературні джерела, вимоги статутів Збройних сил України, даватися поради і рекомендації щодо використання набутих знань під час проходження майбутньої строкової військової служби.

Під час практичних занять передбачається формування навичок виконання прийомів, дій і нормативів з військової справи, медико-санітарної і прикладної фізичної підготовки та цивільного захисту з використанням навчальної зброї, приладів, засобів інженерного озброєння та індивідуального захисту, нестандартного спортивного обладнання, а також проходження спеціального психологічного тренінгу.

На комплексних заняттях, які проводяться з метою закріплення та вдосконалення вмінь і навичок, необхідних майбутньому воїну, та сприяють формуванню готовності до дій в екстремальних воєнних умовах, передбачається логічно послідовне виконання прийомів, дій, нормативів, завдань з різних розділів програми. Заняття, спрямовані на формування психологічної готовності юнаків до військової служби, проводяться, як правило, на місцевості.

Контрольні заняття застосовуються для визначення рівня знань і практичних навичок учнів з виставленням їм підсумкової оцінки. На цих заняттях виконуються нормативи, які визначають рівень індивідуальної підготовки учнів.

Успіх у вивченні «Захисту Вітчизни» значною мірою залежить від правильного користування методами навчальної роботи, які забезпечують успішне вивчення програмового матеріалу, його міцне й глибоке засвоєння.

Методи навчання, які використовуються під час вивчення «Захисту Вітчизни», можна поділити на *словесні, наочні й практичні*.

Усне навчання (розповіді, лекції, пояснення, бесіди) застосовується переважно для засвоєння нового матеріалу. За допомогою наочних методів, що використовуються під час вивчення курсу «Захист Вітчизни», мають

сформуватися конкретні уявлення про будову зброї, бойової техніки, приладів із цивільного захисту тощо. Практичні методи, основними з яких є вправи, тренування та самостійна робота, застосовуються для формування вмінь і навичок.

Найпоширенішим є комплексний метод, який передбачає використання кількох методів навчання на одному занятті.

Під час засвоєння навчального матеріалу можна користуватися такими ефективними методами, як програмоване навчання, проблемний метод, поетапне формування знань і навичок, навчання за опорними конспектами, змагальний метод тощо.

Метод програмованого навчання передбачає раціональний розподіл навчального матеріалу на частини. Цей метод дає змогу оволодівати навчальним матеріалом у найдоцільнішій послідовності та оптимальному обсязі.

За проблемним методом не передбачається оголошення кінцевих підсумків, а пропонується шлях, яким необхідно йти, щоб знайти правильне рішення. Метод поетапного формування знань, умінь і навичок, що широко використовується під час вивчення нової техніки та озброєння, полягає в застосуванні на заняттях схем дій, навчально-тренувальних карток, текстових вказівок, фотографій тощо, які відображають логіку та послідовність практичного заняття.

Метод навчання за опорними конспектами полягає в тому, що навчальний матеріал подається за допомогою опорних конспектів, сигналів, які відбивають найважливіші його положення, дати, визначення, поняття та зв'язки між ними.

Змагальний метод, який застосовується під час опрацювання прийомів і виконання нормативів з тактичної, вогневої, стройової, прикладної фізичної підготовки, допомагає визначити, хто швидше й краще виконає дію, прийом, норматив. Цей метод спрямований на те, щоб розвивати змагальний дух, прагнення рівнятися на кращих, надавати допомогу товаришам, які мають гірші результати.

Вимоги до рівня підготовки учнів. При оцінюванні навчальних досягнень враховується якість знань, умінь та навичок. Потрібно також урахувати, що об'єктами оцінювання можуть бути: а) самостійність під час вирішення тактичних і вогневих завдань, надання першої медичної допомоги; б) досвід у військовому

напрямі творчої діяльності учня — створення комп'ютерних моделей, моделювання бою за сучасними графічно-інформаційними технологіями, виготовлення мішеней для імітації озброєння та військової техніки, макетів для занять за медичною тематикою тощо.

Оцінки за навчально-польові збори мають вирішальне значення під час виставлення індивідуальної оцінки за другий рік навчання з предмета.

Дотримання учнями статутних взаємовідносин на уроках з предмета.

Висока дисципліна, організованість, відповідальність учнів є запорукою успішності занять із «Захисту Вітчизни». Стосунки між учнями та вчителем, а також між учнями підтримуються на зразок статутних стосунків між військовослужбовцями Збройних сил України.

Контрольні запитання

1. У чому полягає призначення Збройних сил України та інших військових формувань?
2. Що передбачає обов'язок громадян України перед державою і держави — перед громадянами?
3. Охарактеризуйте завдання та структуру предмета «Захист Вітчизни».

Лекція 2. Збройні сили України – військове формування держави.

Конституція України про призначення Збройних сил України (ЗСУ) та інших військових формувань. Державно-правовим підґрунтям військового законодавства є Конституція України, відповідно до статті 17 якої *Збройні сили України* — це військове формування України, що створене для оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. ЗСУ та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Основними завданнями ЗСУ визначено: стримування й відсіч збройної агресії проти України, охорона повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря країни. Крім цього, з'єднання, військові частини та

підрозділи ЗСУ (у межах, визначених законодавством) можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, посилення охорони державного кордону і виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України, ліквідації надзвичайних ситуацій будь-якого характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів держави.

Закони України про засади діяльності національних Збройних сил. Розбудова ЗСУ здійснюється згідно з національним законодавством і ратифікованими Україною міжнародними договорами з військових питань. Функції, правова основа діяльності, загальна структура, склад, організація та дислокація ЗСУ визначаються прийнятим Верховною Радою України **6 грудня 1991 р.** Законом «Про Збройні сили України», з якого почалося відродження ЗСУ. Тому саме цей день є святом Збройних сил України.

Правовою основою діяльності ЗСУ є Закони України «Про оборону України», «Про військовий обов'язок і військову справу», постанови ВРУ й укази Президента України.

Структура і завдання ЗСУ. Законодавчо Збройні сили України мають *структурну, організаційну та функціональну* побудову. Структурні основи їхньої побудови закріплено в статті 3 Закону України «Про Збройні сили України». Згідно з нею, центральним органом виконавчої влади та військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають ЗСУ, є *Міністерство оборони (МО) України*.

Загальну структуру ЗСУ складають: а) Генеральний штаб ЗСУ як основний орган військового управління; б) види ЗСУ: Сухопутні війська, Повітряні сили, Військово-Морські сили; в) з'єднання, військові частини й підрозділи, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів ЗСУ.

У структурі ЗСУ важливе місце посідає **Генеральний штаб** — окрема складова частина Міноборони України, що є головним військовим органом з планування оборони держави, управління застосуванням ЗСУ, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями та правоохоронними органами в межах, що визначені законами України, іншими

нормативно-правовими актами. В особливий період Генеральний штаб є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача ЗСУ (у разі її утворення). Генеральний штаб очолює Начальник, який призначається на посаду Президентом України за поданням Міністра оборони України і звільняється з посади Президентом України. Повноваження Генерального штабу ЗСУ визначаються Положенням, затвердженим Указом Президента України від 21 серпня 1997 р. (нова редакція від 4 липня 2002 р.).

Сухопутні війська (СВ), які оснащені артилерійським озброєнням, танками й самохідними артилерійськими установками, бойовими та десантними машинами, БТР, протитанковими і зенітними засобами, ефективним автоматичним озброєнням, є головним носієм бойової могутності ЗСУ. За своїм призначенням вони, після введення в дію Президентом України плану територіальної оборони, відіграватимуть чільну роль у відбитті агресії. У цьому разі командувачу Сухопутних військ будуть підпорядковані Прикордонні й Внутрішні війська, а також формування Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Повітряні сили (ПС), озброєні авіаційною і ракетно-артилерійською технікою, є силою, що, за відсутності в нашій країні ядерної зброї, здатна стримати агресора й завдати удар у відповідь. Завдання авіації Повітряних сил — розгром з повітря ракетно-ядерних, авіаційних, сухопутних і морських об'єктів та угруповань противника; дезорганізація державного та військового управління; порушення роботи тилу й транспорту противника; забезпечення керівництва збройних сил даними повітряної розвідки; прикриття військ і об'єктів від ударів повітряного противника; повітряне десантування тощо.

Військово-Морські сили (ВМС) — самостійний вид ЗСУ. У мирний час — це підтримка сприятливого оперативного режиму в зоні відповідальності флоту; участь у миротворчих операціях і спільних навчаннях із флотами інших держав; охорона районів діяльності риболовецького й торгового флотів України, судноплавства; боротьба з тероризмом на морі. У воєнний час основні завдання ВМС — відбиття нападу авіації з морського напрямку, знищення ударних підводних човнів і надводних кораблів, оборона місць дислокації флоту й

доступних для десантів районів та ділянок узбережжя, допомога СВ, участь у протидесантних операціях, висадка тактичних десантів тощо.

Спеціальні війська — військові частини й підрозділи, призначені для виконання спеціальних завдань щодо забезпечення бойової та повсякденної діяльності ЗСУ. Ці війська безпосередньо підпорядковані МО. Найменування, склад, організація, озброєння і технічне спорядження формувань спеціальних військ зумовлюються їх призначенням.

До спеціальних військ належать війська зв'язку, інженерні війська, війська радіаційного, хімічного, біологічного захисту, війська радіоелектронної боротьби, розвідувальні підрозділи, топографічна служба, залізничні війська. *Деякі види ЗС мають свої спеціальні війська (наприклад, у ВМС — частини інженерно-авіаційної служби).*

Тил Збройних сил — це сили й засоби, призначені для тилового забезпечення військ матеріальними та фінансовими ресурсами, здійснення перевезень, відновлення військової техніки і майна, створення умов для базування авіації та флоту, розв'язання квартирно-експлуатаційних питань тощо.

Характер загроз національній безпеці України у воєнній сфері визначає необхідність мати у складі Збройних сил України такі функціональні структури, як Об'єднані сили швидкого реагування, Основні сили оборони та Стратегічні резерви.

Відповідно до ст. 4 ЗУ «Про Збройні сили України», чисельність збройних сил затверджується Верховною Радою за поданням Президента України.

Загальне керівництво ЗСУ в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗСУ. В особливий період керівництво ЗСУ, іншими військовими формуваннями Президент може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб ЗСУ

Безпосереднє керівництво у сфері оборони країни здійснює МО України, функції якого визначені чинним законодавством та Положенням про МО України (затверджене Указом Президента України від 21.08.1997 р.; змінене 12.11.1999 р.; нова редакція від 4 липня 2002 р.). Структуру МО України затверджує Кабінет Міністрів України.

МО України — центральний орган виконавчої влади, який забезпечує проведення державної політики у сфері оборони та військового будівництва, мобілізаційну і бойову готовність та підготовку ЗСУ до виконання покладених на них завдань.

Відповідно до покладених на нього завдань, МО України бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони та військового будівництва, проекту концепції військового будівництва, розвитку озброєння та військової техніки, пропозицій щодо застосування ЗСУ; оцінює воєнно-політичну обстановку та визначає рівень воєнної загрози; здійснює функції державного замовника в оборонній сфері, забезпечення ЗСУ продовольством, речовими та іншими матеріальними ресурсами; проводить кадрову політику; керує економічною і фінансовою роботою в Збройних Силах України та ін.

Міністр оборони України видає накази і директиви, організовує та контролює їх виконання. Накази й директиви з питань будівництва та розвитку ЗСУ, їх бойової і мобілізаційної готовності, оперативної та бойової підготовки, організаційних заходів та інспектування військ Міністр оборони України видає разом з Начальником Генерального штабу ЗСУ. Міністр оборони України може видавати спільні акти з керівниками органів військових формувань, центральних та місцевих органів виконавчої влади.

У Міноборони України утворюється колегія. Членів колегії та Положення про колегію затверджує Президент України за поданням Міністра оборони України.

Президент України утворює спеціальний орган, який є колегіальним у вирішенні питань щодо оборони та безпеки держави, — Рада Національної безпеки і оборони України (РНБО), головною функцією якої є забезпечення захисту суверенітету, конституційного ладу та територіальної цілісності України, розробка стратегії та політики національної оборони.

Статус військової служби. Військова служба в ЗСУ та інших військових формуваннях є особливою державною службою, яка пов'язана із захистом Вітчизни й полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України. Термін проходження військової служби зараховується громадянам до загального стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю та стажу

державної служби.

Порядок проходження громадянами України військової служби, їх права та обов'язки визначаються Законом «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Положенням про проходження громадянами України військової служби в Збройних силах України», іншими документами.

Військовий обов'язок, який встановлюється з метою забезпечення комплектування ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також підготовки населення до захисту держави, передбачає підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, прийняття та призов на військову службу, проходження військової служби, виконання військового обов'язку в запасі, дотримання правил військового обліку. У воєнний час військовий обов'язок включає також загальне обов'язкове військове навчання громадян.

Щодо військового обов'язку громадяни поділяються на такі категорії: а) допризовники — особи, які підлягають приписці до призовних дільниць; б) призовники — особи, приписані до призовних дільниць; в) військовослужбовці — особи, які проходять військову службу; г) військовозобов'язані — особи, які перебувають у запасі для комплектування ЗСУ та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; г) резервісти — військовозобов'язані, які добровільно проходять службу у військовому резерві ЗСУ та інших військових формувань.

Громадяни України чоловічої статі, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, зобов'язані: а) прибувати за викликом військового комісаріату до призовних дільниць для приписки, проходження медичного огляду, направлення на підготовку з метою одержання військової спеціальності, призову на військову службу або на збори; б) проходити підготовку до військової служби, військову службу і виконувати військовий обов'язок у запасі; в) проходити медичний огляд та лікування в лікувально-профілактичних закладах згідно з рішеннями комісії з питань приписки, призовної комісії або військово-лікарської комісії військового комісаріату; г) виконувати правила військового обліку.

Законодавство України забезпечує громадянам держави права і свободи щодо

виконання загального військового обов'язку. Наприклад, громадяни, що мають істинні релігійні переконання і належать до чинних, зареєстрованих відповідно до законодавства релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю та службу в ЗС, можуть проходити службу згідно з Конституцією України та Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу». *Альтернативна служба* — це державний вид служби поза ЗС, що проходить в одній з установ системи соціального забезпечення, де є гостра потреба в обслуговуючому персоналі.

Жінки, які за фахом мають медичну підготовку або підготовку, споріднену з відповідною військово-обліковою спеціальністю, придатні до проходження військової служби за станом здоров'я і віком, також беруться на військовий облік.

Підготовка громадян України до військової служби, складання Військової присяги, проходження й види військової служби, виконання військового обов'язку в резерві. Підготовка громадян до військової служби передбачає допризовну підготовку, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку у військових оркестрах, підготовку до вступу у вищі військові навчальні заклади (ВВНЗ) та військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів (ВНП ВНЗ), які здійснюють військову підготовку студентів за програмою офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, освітню підготовку, вивчення державної мови, патріотичне виховання.

Допризовна підготовка включається до визначеної державою складової освіти загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, вищих навчальних закладів I і II рівнів акредитації та проводиться за затвердженими відповідно до законодавства програмами, погодженими з Міністерством оборони України.

Підготовка призовників з військово-технічних спеціальностей проводиться в професійно-технічних навчальних закладах або в навчальних закладах **Товариства сприяння обороні України (ТСОУ)**. До навчання залучаються призовники, які досягають 17-річного віку, придатні за станом здоров'я до військової служби та підлягають призову на строкову військову службу після закінчення навчання.

Проходження та види військової служби визначаються «Положенням про

проходження громадянами України військової служби в Збройних силах України». Громадяни проходять військову службу в ЗСУ в добровільному порядку або за призовом.

За призовом громадяни проходять: а) строкову військову службу; б) військову службу за призовом осіб офіцерського складу.

У добровільному порядку громадяни проходять: військову службу (навчання) за контрактом курсантів (слухачів) у ВВНЗ, а також вищих навчальних закладах, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки; військову службу за контрактом осіб рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу, прапорщиків та мічманів.

Встановлюються такі види військової служби: а) строкова військова служба; б) військова служба за контрактом солдатів і матросів, сержантів і старшин; в) військова служба за контрактом прапорщиків і мічманів; г) військова служба за контрактом курсантів (слухачів) ВВНЗ, а також ВНП ВНЗ; д) військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; е) військова служба за призовом осіб офіцерського складу.

Підготовка військових кадрів для Збройних сил: військові навчальні заклади, підготовка та вступ до них. Загальне керівництво військовою освітою та наукою здійснює Департамент військової освіти та науки Міністерства оборони України. Система військової освіти готує висококваліфікованих військових фахівців з усього переліку спеціальностей, у яких мають потребу сучасні ЗСУ. В Україні готують офіцерів тактичного, оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівнів. Вступники до ВВНЗ і ВНП ВНЗ обов'язково додатково проходять психологічне обстеження, оцінку рівня їхньої фізичної підготовки та медичний огляд військово-лікарською комісією.

До найвідоміших ВВНЗ належать: Національний університет оборони України; Академія Сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Сагайдачного; Харківський університет Повітряних сил; Академія Військово-Морських сил ім. П. С. Нахімова; Українська військово-медична академія, яка здійснює підготовку військових лікарів і офіцерів запасу з числа студентів Національного медичного університету ім. О. Богомольця.

З військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів України можна назвати: а) *факультети військової підготовки* Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Подільського державного аграрно-технічного університету, Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, Харківського державного технічного університету будівництва і архітектури, Академії державної податкової служби України; б) *кафедри військової підготовки* Сумського державного університету, Національного транспортного університету, Національної металургійної академії України, Національного гірничого університету України, Донецького національного технічного університету, Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу, Державної льотної академії України; в) *кафедри медицини катастроф і військової медицини* Харківського національного медичного університету та Запорізького й Тернопільського державних медичних університетів; г) *відділення військової підготовки* Васильківського коледжу Національного Авіаційного університету та інших, які готують фахівців для СВ та ПС.

Походження військової присяги, бойового прапора і військової символіки України. Ритуал прийняття військової присяги як клятви воїна на вірність своєму народові, Вітчизні існує з давніх-давен. На території сучасної України його започатковано у IX ст. з приходом на наші землі варягів. Саме від них було запозичено цей обряд. Вступаючи до дружини, воїни клялися князеві у своїй вірності, і після цього дружинники вважалися побратимами.

За княжої доби кожний полк і кожний його підрозділ мав прапор, труби, бубон — обов'язкові військові атрибути. Трубами та бубнами подавали сигнал до бою, до походу; прапор (стяг, хоругва) був символом і знаком, що об'єднував воїнів навколо князя. Усі прапори були однакової форми — довге трикутне полотно на держаку. Відрізнялися вони забарвленням, зображеннями на них (зорі, місяць, знаки), а також тим, що прикріплялося на вершині держака (півмісяць, спис, кінське волосся). За прапорами пізнавали, чиє то військо. Коли прапор піднімали над військом — це був урочистий знак до початку бою. Навколо прапора в бою точилася завзята боротьба, всі воїни були зобов'язані боронити свій прапор. Вважалося за доблесть здобути в бою ворожий прапор: це була перемога,

тріумф. Піднятий догори прапор означав, що військо добре б'ється, що його не переможено.

Герб як символ держави виник за часів князювання Володимира Великого (7-1015). Тоді на монетах було вперше викарбувано тризуб, що став пізніше знаком могутності й сили Київської держави.

У козацькому війську відзнаки звалися клейнодами. Козацькі клейноди — булава, бунчук, печатка, прапори, бубни і труби. Булава та бунчук — відзнаки гетьманської влади. Бунчук — палиця (близько 3 м) з металевим яблуком на кінці, з-під якого звисало кінське волосся. Печатка Запорізького війська (мал. 4) була округлою, з гербом посередині, різних розмірів. Свої печатки мали військова канцелярія, кожний полк, інколи навіть сотня. В війську був один спільний прапор, а також полкові та прапори.

У березні 1918 р. Мала Рада УНР затвердила герб Української Народної Республіки — знак Київської держави часів Володимира (тризуб, оточений вінком із листя); було затверджено також військово-морський прапор УНР із зображенням тризуба.

Віськова присяга – клятва на вірність народові України. Громадяни України, які призвані або добровільно вступили на військову службу, складають Військову присягу на вірність народу України (згідно із Законом України «Про затвердження статутів Збройних Сил України», № 548-ХГУ від 24 березня 1999 р. зі змінами, внесеними Законом України № 1420-ГУ від 03.02.2004 р.). Її приймають в урочистій обстановці, зі зброєю в руках, біля Бойового прапора військової частини, перед строем командирів і воїнів. Молодий воїн дає персональну клятву народові України, державі, називаючи своє прізвище, ім'я, по батькові.

Військова присяга

Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаю на військову службу і урочисто присягаю Українському народові завжди бути йому вірним і відданим, обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок/накази командирів, неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, зберігати державну таємницю.

Присягаю виконувати свої обов'язки в інтересах співвітчизників. Присягаю

ніколи не зрадити Українському народові!

Військова присяга — документ юридичної сили, в якому сформульовано найважливіші вимоги, які ставляться до воїна і які він має неухильно виконувати в інтересах національної безпеки України.

Складаючи присягу, воїн Збройних Сил України клянеться перед народом, державою бути вірним і відданим їм, сумлінно виконувати свої обов'язки щодо захисту свободи та національної незалежності держави, чесно служити інтересам усього народу. Вірними і відданими рідній землі були запорізькі козаки, січові стрільці, борці з фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни. Порушення Військової присяги, зрада народу і Батьківщини є найтяжчим злочином.

Найважливіший обов'язок кожного військовослужбовця високої боєздатності, готовності до збройного захисту Вітчизни. Адже бойова готовність Збройних Сил залежить насамперед від високої організованості та дисципліни військ.

Державна та військова символіка.

Статтею 20 Конституції України визначено: «Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України».

Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України), тобто тризуб.

Законом України від 6 березня 2003 р, № 602-ІУ Державним Гімном України затверджено національний гімн на музику Михайла Вербицького (1815-1870) із словами першого куплету та приспіву твору Павла Чубинського (1839-1884) в такій редакції:

Ще не вмерла України і слава, і воля. Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля. Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці. Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,

І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Кожна військова частина під час формування отримує Бойовий прапор малинового кольору. Бойовий прапор військової частини Збройних Сил України є символом військової честі, доблесті і слави. Він нагадує кожному воїнові про героїчне минуле нашого народу, його мужність і звитягу в боротьбі за національну незалежність, про священний обов'язок бути вірним своєму народові, Батьківщині.

Бойовий прапор вручається військовій частині на весь час її існування. Він зберігається й охороняється у військовій частіші, а під час бойових дій — в районі її розгортання. Втрата Бойового прапора за будь-яких обставин є національною ганьбою, спричинює розформування військової частини, а справи тих командирів і військовослужбовців, які безпосередньо винні у цьому, розглядає військовий трибунал.

У Військово-Морських силах України Бойовим прапором є Військово-морський прапор корабля. Він символізує державну приналежність і недоторканність кораблів, що ходять під ним, а також готовність українських військових моряків самовіддано захищати Україну на морських рубежах. На кораблях, що знаходяться в морі, у поході, Військово-морський прапор піднятий вдень і вночі. Під час бойових дій чи при появі ворога разом з Військово-морським піднімається Державний Прапор України. Він також є символом військової честі, доблесті і слави і має нагадувати кожному морякові про його священний обов'язок перед Батьківщиною.

Воїни Збройних Сил України в мирний час надійно охороняють Бойовий прапор, примножують його славу сумлінною службою, успіхами у військовій підготовці. Для охорони Бойового прапора виставляється пост № 1 — найвідповідальніший і найважливіший. Він довіряється найкращим воїнам. Під Бойовим прапором військовослужбовці приймають присягу, беруть участь у парадах, походах, маневрах. До Бойового прапора прикріплюються ордени і медалі, що ними нагороджується військова частина за видатні бойові заслуги, за успіхи у підготовці воїнів. Найпочеснішою відзнакою воїна за службу є фотографування його під розгорнутим Бойовим прапором частини.

Емблема Військово-Морських сил Збройних сил України (іл. 3.9) — це прямий рівносторонній хрест із розбіжними сторонами малинового кольору, у центрі якого в круглому синьому медальйоні вміщено зображення знака Княжої держави Володимира Великого. Медальйон накладено на стилізовані зображення двох схрещених якорів. Висота медальйона становить $\frac{2}{5}$ висоти хреста. Пружки хреста і медальйона, зображення якорів — золоті.

У мирний час Бойовий прапор надійно охороняють воїни Збройних сил України, які примножують його славу сумлінною службою, успіхами у військовій підготовці.

Для охорони Бойового прапора у військовій частині виставляється пост № 1 — найвідповідальніший і найважливіший, який довіряється найкращим воїнам. Під Бойовим прапором військовослужбовці приймають присягу, беруть участь у парадах, походах, маневрах. До Бойового прапора прикріплюються відзнаки, якими нагороджується військова частина за видатні бойові заслуги, за успіхи в підготовці воїнів. Для воїна найпочеснішою відзнакою за службу є фотографування під розгорнутим Бойовим прапором частини.

Контрольні запитання

1. У чому полягає призначення Збройних сил України та інших військових формувань?
2. Що зазначено в законах України про відродження, засади діяльності національних Збройних сил?
3. Охарактеризуйте структуру й завдання Збройних сил України.
4. Із чого складається законодавство України про військову службу?
5. Чому Бойовий прапор військової частини Збройних сил України є символом честі, доблесті й слави?
6. Як зберігається Бойовий прапор військової частини у мирний час?
7. Наведіть історичні приклади, у яких би йшлося про Бойовий прапор, Військову присягу, військові відзнаки.

Лекція 3. Розбудова національних Збройних Сил

Воєнні походи перших князів та їх значення для зміцнення давньоруської держави в середині X століття. Утворена на межі VIII—IX ст. Руська держава за правління *князя Аскольда* з династії Києвичів, який у 860 р. на чолі 6-8 тис. воїнів здійснив морський похід на Константинополь, переживала піднесення й розпочала боротьбу за утвердження на берегах Чорного моря. У 882 р. внаслідок перевороту до влади прийшла варязька династія Рюриковичів, представник якої *князь Олег* у 907 р. здійснив похід проти Візантії та змусив її підписати вигідний для Русі договір, що надавав широкі можливості для торгівлі. Унаслідок вдалих походів на Хозарію князь захопив хозарські гавані на Каспійському морі. До кінця правління Олега його держава займала велику територію від причорноморських степів до Балтійського моря.

Князь Ігор, який став київським князем після смерті Олега, продовжив політику своїх попередників, спрямовану на посилення князівської влади та об'єднання всіх східнослов'янських земель. У 913-914 рр. Ігор воював з древлянами, що не бажали визнавати його зверхності. У 915 й 920 рр. він виступив проти печенігів, що чинили набіги на Русь, воював з уличами, прагнучи зміцнити позиції Русі на торгових шляхах, здійснював походи на Закавказзя. Похід у 941 р. проти Візантії закінчився поразкою, оскільки руські кораблі були знищені візантійцями за допомогою «грецького вогню». Новий похід на Візантію, більш вдалий, він здійснив у 944 р. Проте Русь втратила володіння на узбережжі Чорного моря та біля гирла Дніпра, а також зобов'язувалась надавати Візантії військову допомогу.

Син Ігоря *князь Святослав* увійшов в історію як князь-завойовник. Головною метою його походів було зміцнення Київської держави та ліквідація зовнішньої загрози на кордонах від кочовиків. Святослав підкорив в'ятичів і тим самим завершив об'єднання східнослов'янських племен довкола Києва. Відтак, здійснивши похід на Північний Кавказ, Святослав розгромив ясів (осетинів) і касогів (черкесів) та приєднав до своєї держави Прикубання. Переправившись на Керченський півострів, захопив м. Тмутаракань. У 965 р. князь розгромив Хозарський каганат і оволодів важливим волзьким шляхом. Досягши перемоги на

Сході, Святослав переніс воєнні дії на Балкани, де, на запрошення візантіїців завоювати для них Болгарію, у 967 р. розгромив болгарське військо й оволодів східною Болгарією, але не передав її візантіїцям. Напад підкуплених візантіїцями печенігів змусив його перервати похід і спішно повертатись на батьківщину, щоб відігнати ворогів від Києва.

Другий похід на Балкани, здійснений через рік, був невдалим. Проти війська Святослава об'єдналися сили візантіїського імператора і болгарського царя. Тому русичі відступили і врешті-решт були оточені у фортеці Доростол, де після тримісячної оборони Святослав підписав мир з Візантією, зрікшись своїх володінь на Балканах.

Уміло використовуючи систему рік і Чорне море, Святослав дав блискучі зразки організації комбінованих походів на великі відстані. Тільки в походах до Волги і Каспію рать під його проводом пройшла понад 3 тис. км по суші й близько 1,5 тис. км — річками. Київський флот був не тільки транспортним засобом, а й вів морські бої, знищуючи візантіїські кораблі, озброєні «грецьким вогнем».

Діяльність Володимира Великого щодо зміцнення військової могутності Київської держави. Після смерті Святослава між його синами точилася жорстока боротьба за владу. Переміг позашлюбний син князя — *Володимир*.

Одним із головних завдань князя Володимира було утримання понад двох десятків племен під владою Києва. Протягом 981-984 рр. київський володар приборкав повстання в'ятичів, радимичів, приєднав землі Червенської Русі, що належали полякам, і землі ят-вягів між Німаном та Західним Бугом, а потім землі білих хорватів.

Володимир непокоївся печенізькою загрозою і постійно намагався її відвернути. Для протидії кочовикам була потрібна сильна армія. Отож Володимир розпочав **військову реформу**. Відкинувши принципи племінних військових об'єднань, в основу організації війська князь поклав принцип злиття воєнної системи із системою феодального землеволодіння: він роздав землі воїнам (часто простолюдинам), які змушені були за це організовувати оборону землі. Володимир почав створювати військово-землевласницьку верхівку — боярство, з

появою якого дружина вже не мала характеру всенародного війська, а була доступна головним чином для представників цієї верстви. Коли князь скликав бояр у дружину, вони свідомо виконували військовий обов'язок, знаючи, що боронять майно своєї землі.

Київські князі показали себе досвідченими полководцями, у воєнних походах яких розвивалась стратегія, тактика, організація княжого війська. У тому, що княжі війська виділялися своєю згуртованістю і моральною стійкістю, велику роль відігравав особистий приклад князів у бою. Стратегія полководців Київської Русі відрізнялася рішучістю й активністю.

Військове мистецтво козаків Війська Запорозького: тактика бойових дій на суходолі, морські походи козаків. Запорозька Січ утворилася в XVI ст. Це було військово-політичне об'єднання з єдиним центром, власними законами, виборчою системою, козацькою радою. Розташована на річкових островах, які важко було знайти серед безлічі їм подібних у прибережжі лісової гущавини, у морі плавнів, Січ була укріпленням, оточеним глибоким ровом і десятиметровим валом з дерев'яним частоколом, кількома високими вежами з бійницями для гармат.

Козаки гарнізону Січі несли почергово прикордонну службу на запорозьких землях, щоб своєчасно виявити наближення татар і попередити про це військо та населення міст і сіл України. Для цього на кордонах запорозьких земель та вздовж русла Дніпра була створена мережа сторожових форпостів. Форпост мав редут — це замкнене квадратне чи багатокутне польове земляне укріплення для самооборони з житлом для козаків і стайнею для коней. З форпосту почергово розсилалися розвідувальні роз'їзди. Для спостереження використовували підвищені місцини. Сигнали подавали населенню через вогняно-димові споруди, які називали «маяками», «фігурами». Біля маяка будувалася вишка, на якій почергово чатували козаки-спостерігачі. Коли помічали ворога, запалювали перший маяк, що стояв на кордоні, за ним спалахував другий, третій і так далі. Чорний густий дим та яскраві спалахи вогню попереджали населення про наближення ворога.

Запорозьке військо славилось високою боєготовністю і військовою

майстерністю. Ці якості досягалися значною мірою завдяки тому, що військо було регулярним, значна його частина перебувала в черговому режимі, тобто жила в куренях на Січі, повсякденно вдосконалюючи бойову підготовку. Гарнізон Січі був здатний негайно дати відсіч ворогові, а також за короткий термін зібрати велике військо. Високої військової майстерності досягали за рахунок добре налагодженого військового навчання та постійних сутичок з татарами. Польський учений Шимон Старовольський у книзі «Полонія» писав: *«У своїх таборах вони мають дисципліну стародавніх римлян, а воєнною доблестю та обізнаністю у військових справах не поступаються жодній нації в світі»*.

У першій половині XVII ст. запорозьке козацтво піднялося до рівня кращих європейських армій, а своєю активною, наступальною, ініціативною стратегією та маневреною тактикою перевершувало феодальні армії Європи, що послідовно додержували стратегії позиційної оборонної війни.

Запорозьке військо поділялось на піхоту, кінноту, артилерію, але неперевершену славу козаки здобули як піхотинці, яких вважали найкращими в Європі. Піхота майстерно билася з ворогами на суходолі, шикуючись, як правило, у три шеренги. Перша — стріляла, друга — подавала, а третя — заряджала рушниці. Запорозька піхота воювала і на морі у складі славнозвісних вітрильно-веслових козацьких флотилій.

Кіннота в запорожців була менш чисельна від піхоти, але і її дії відзначалися військовою майстерністю. Запорозька кіннота вела наступ так званою *«лавою»*, шикуючись півколом, атакуючи в такий спосіб ворога не лише з фронту, а й з флангів.

Артилерія Запорозького війська складалася з важких гармат для облоги й захисту, а також легких рухливих фальконетів (легких гармат). Деякі з них мали вертлюги, які прикріплювали до бортів човна або судна.

Найпоширенішим видом бойового порядку в козаків став так званий *табір з возів* — найважливіший елемент козацької тактики в умовах рівнинної степової місцевості, який застосовувався для просування військ, наступу та оборони.

Рухомий табір з возів мав вигляд прямокутника, уздовж довгих сторін якого рухались вози один за одним в один або кілька рядів. Між рядами возів у середині

рухалось спішене військо. У першому зовнішньому ряду були встановлені гармати. Передня і задня сторони возами не замикались, їх прикривала кіннота. Для замкнення цих сторін прямокутник мав «крила», тобто один ряд возів був довший за інші, що дозволяло в разі небезпеки перекрити табір спереду і ззаду.

Якщо передбачалася тривала оборона табору, то колеса возів зв'язували ланцюгами, закопували в землю, її також насипали на вози. Навколо возів із зовнішнього та внутрішнього боків робили бруствери, окопи, з'єднані ходами сполучення. Розміри табору залежали від кількості війська.

Захисні функції табору з возів були настільки високі, що вони зводили нанівець кількісну перевагу ворога. Особливістю рухомого табору з возів було те, що йому не страшна була перевага ворога в озброєнні та військовій майстерності.

Козаки мали розподіл обов'язків на випадок бою безпосередньо біля свого воза: частина з них забезпечувала безперервність вогню, а частина стежила за рухом воза і загальними сигналами керування табором, щоб не допустити розриву ряду. На цей період призначався старший.

Похідний порядок козацького війська будувався за всіма правилами військового мистецтва. Першим рухався козацький розвідувальний загін, який вислав на відстань до 6 км розвідувальні роз'їзди. За розвідувальними загонами на відстані 4—6 км рухався передовий загін кінноти, який теж вислав на відстань до 6 км фронтальні та бокові роз'їзди охоронної розвідки. На відстані 11-15 км за передовим загonom йшли під захистом табору головні сили війська. У свою чергу від табору на відстані 2-3 км висилали дозори фронтальної і бокової сторожової охорони. Козаки добре вміли будувати земляні укріплення. Вони блискавично споруджували вали, засіки, шанці, редути.

Серед козаків здавна було поширене ще не відоме в Західній Європі *самоокопування стрільця* як спосіб захисту вояка від вогню противника. Це було надійніше використовуваних польською шляхтою та її солдатами-найманцями, передусім німцями, панцирів й кольчуг, які в епоху широкого застосування в боях рушничного вогню захищали мало.

Бій козаки розпочинали *«герцем»*, тобто двобоєм окремих сміливців або невеликих загонів. Якщо вороже військо не виходило до бою, козаки починали

його облогу. Коли ж противник вирішував дати бій, то його військо виходило з табору і шикувалось у бойові порядки. Відносно до нього займало бойовий порядок і козацьке військо.

У центрі бойового порядку ставала кіннота, вишикувана в три-чотири шеренги. На флангах піхота ставала в три шеренги. Між окремими піхотними підрозділами ставили легкі гармати. Козацька атака проводилася «лавою», а піхота, ведучи невпинний вогонь з гармат та мушкетів, який забезпечували першій шерензі дві інших, готуючи набої, підтримувала атаку кінноти.

Якщо під час бою козацьке військо змішувалося з ворожим, то такий бій вони називали «галасом». Бій окремими загонами, не зв'язаними між собою, козаки називали «розгардіяшем». А якщо піхотний підрозділ потрапляв в оточення, то він вистроювався трикутником.

Навальний обхват ворога з флангів, вихід йому в тил, створення резерву та засідки, раптовість удару та вмiле використання рельєфу місцевості — *характерні риси військового мистецтва запорозьких козаків.*

З кінця XVI ст. козаки робили фактично щорічні морські походи, нерідко й по кілька разів. До таких походів козаки готувалися централізовано, спочатку збирали припаси, зброю, будматеріали. З відібраним особовим складом проводились військові заняття, насамперед ретельно готували «степовиків». Кожний учасник мав при собі шаблю, дві рушниці, 6 фунтів пороху, відповідну кількість куль і шроту.

Після обрання на раді старшини козацтво ділилося на екіпажі, кожен з яких будував свій човен — «чайку», на якій розміщався екіпаж від 50 до 70 козаків та 4-6 легких гармат. У морський похід, як правило, вирушало близько 60-100 «чайок», що в середньому виходило по 100 гармат на кожну тисячу козаків. Розміри човна залежали від мети плавання — суто річкове і прибережне чи морське.

У плавнях козаки нападали, зазвичай, із засідки, ховаючись в очереті, у морі — намагалися наблизитися до ворога непомітно вночі або проти сонця. Якщо такої можливості не було, атакували подібно до кінної лави. Під час атаки частина вояків сідала за весла, а частина вела стрільбу, козаки максимально

використовували рушнично-артилерійський вогонь проти живої сили противника. Наблизившись до ворожого судна, козаки брали його на абордаж. Захопивши турецькі судна, запорожці часто використовували їх для подальших морських походів, а перед поверненням знищували.

Якщо туркам вдавалося галерами своєчасно блокувати запорозький флот, що зосереджувався в гирлі Дніпра, низовики, використовуючи ширину лиману та швидкісні якості «чайок», погодні умови, найчастіше «відривались» від противника.

Утративши фактор раптовості, козаки змінювали тактику. Вони причалювали до пустельних берегів, відсиджувалися там, а вже потім, із суходолу, брали «на шаблю» якесь турецьке місто, громили його берегові гарнізони, які очікували нападу з моря. У здобутих містах запорожці довго не затримувалися, швидко вантажили трофеї і виходили в море. Іноді в поході вони розділялися на дві частини. Тоді одна йшла суходолом, друга на «чайках». Проте згодом вони знову об'єднувалися в задалегідь домовленому місці й спільно атакували турків. Коли розвідка сповіщала про турецьку засідку на Дніпрі, то козаки притоплювали свої «чайки», залишали біля них кількох джур і досвідчених «товаришів», а самі вирушали в обхід. За потреби, уже через кілька днів козацький флот знову поставав у повній силі.

Вміло використовували запорожці й морехідні якості своїх човнів. Поміж невисоких хвиль вони ставали малопомітними для супротивника. Це давало змогу козакам першими виявляти ворожі патрульні кораблі. Дотримуючись дистанції, вони могли йти за галерами цілий день і тільки надвечір починали готуватися до нападу. Їхні човни заходили, як правило, з боку сонця, що сприяло непомітному скороченню відстані. Йшли на абордаж опівночі чи перед самісіньким ранком, використовуючи тим самим фактори раптовості, маневру та швидкості дій.

Турки намагалися уникати бою з козаками поблизу берегів, оскільки тоді маневреність «чайок» залишала для них мало шансів на перемогу. Коли ж випадало зіткнутися у відкритому морі, то запорожці починали «*крутити веремію*». Вони на повній швидкості підходили до турецьких суден, давали залп із гармат і рушниць, а тоді відходили. Маневр повторювали вдруге, втретє, але вже з

інших позицій. Траплялося, що всією армадою атакували тільки один турецький корабель, завдаючи йому значних пошкоджень. Оговтавшись, турки готувалися до «веремії», а козаки вирішували дати вирішальний бій.

Нерідко захопивши кілька турецьких суден, вони використовували їхню вогневу міць супроти противника, примушуючи його відступати. Коли ж цього досягти не вдавалося, то самі налягали на весла й тікали.

Турки постійно влаштовували різноманітні засідки, аби захопити козаків, коли ті поверталися з походів. Однак уникнути цього дозволяла добре налагоджена розвідка, яка знала практично про всі наміри ворога.

Коли ж на вході до гирла Дніпра турецьку оборону прорвати не вдавалося, козаки знаходили поблизу Очакова затоку й волоком перетягували кожну «чайку» через суходіл, після чого через 2-3 дні опинялися вище турецької засідки і поверталися на Січ.

Основними рисами козацького воєнно-морського мистецтва на той час були: рішучість і активність дій, завдання превентивних ударів з метою перехоплення ініціативи; висока маневреність та мобільність; швидка і точна оцінка та урахування реальних обставин; ретельна підготовка удару; жорстка військова дисципліна, тверде й безперервне управління особовим складом під час морських походів; раптовість; постійна висока підготовка до ведення бойових дій за будь-яких умов; уміння проводити бій незалежно від кількості противника; стійкий морально-психологічний стан запорожців.

Переможні битви війська Богдана Хмельницького у національно-визвольній боротьбі українського народу в XVII ст. Визвольну війну українського народу проти панування Польщі в XVII ст. очолив гетьман *Богдан Хмельницький*.

У квітні 1648 р. Б. Хмельницький вийшов із Січі назустріч польським військам, що намагалися придушити повстання в Подніпров'ї 19 квітня - 6 травня в урочищі **Жовті Води** 8 тис. козаків і 20 тис. татар і ногайців розбили поляків.

16 травня 1648 р. у заболоченому урочищі **Горохова Діброва** під Корсунем польське військо, яке рухалося табором, натрапило на засідку. Одночасною атакою головних сил Б. Хмельницького і загону М. Кривоноса було розгромлене, а коронні гетьмани М. Погоцький та М. Калиновський опинились у полоні.

У вересні 1648 р. біля містечка **Пилявці** на Поділлі військо Б. Хмельницького знову завдало полякам нищівної поразки, унаслідок якої польське військо, покидавши зброю та залишивши зброю, відступило. 26 вересня цього ж року повстанці підійшли до Львова й оволоділи горою **Високий Замок**, а в жовтні почали облогу польської фортеці Замостя. Однак багатомісячний успішний похід військ Б. Хмельницького був припинений. Холодна осінь, нестача провіанту й епідемія чуми не сприяли подальшому розвитку бойових дій. Знявши облогу Замостя, залишивши на Волині й Поділлі кілька козацьких загонів, він з військом відійшов на Подніпров'я.

Унаслідок перемоги під Пилявцями й походу української армії на Львів та Замостя майже всі українські землі було визволено від польського панування.

Під **Збаражем** та **Зборовом** на Тернопільщині відбулися головні воєнні події весни-літа 1649 р. Польське військо на чолі з королем сконцентрувало свої сили біля фортеці Збараж. Війська Хмельницького і кримських татар почали облогу Збаража, який обороняв польський загін, що очікував прибуття головних сил. Хмельницький, розгадавши наміри поляків, напав на королівську армію під Зборовом і оточив її. Польські вояки почали масово тікати, а ті, що залишилися, були в безнадійному становищі. Б. Хмельницький міг остаточно добити супротивника, але кримський хан Іслам-Гірей III порушив попередню домовленість і перейшов на бік короля, що примусило Хмельницького укласти з Польщею мирний Зборівський договір.

У травні 1652 р. був оточений і знищений польський табір біля гори **Батіг** на Брацлавщині на лівому березі Південного Бугу. Перемога козацького війська під Батогом була відплатою за поразку під Берестечком.

Наступні півтора року польсько-українська війна тривала з перемінним успіхом, а восени 1653 р. польське військо знову було розбите під містечком **Жванець** між річками Жванчик та Дністер на Поділлі.

Навесні 1655 р. Б. Хмельницький вирушив із військом через Поділля на Галичину, щоб визволити від польського панування західноукраїнські землі та об'єднати Україну в її етнічних кордонах. 19 вересня 1655 р. українська армія вщент розбила польське військо під **Городком**, що за 25 км від Львова. Унаслідок

перемоги було визволено значну частину Західної України.

Військова діяльність українського народу під час Першої світової війни.

Перша світова війна розпочалася 1 серпня 1914 р. як протистояння двох військово-політичних блоків європейських держав — Антанти (Англія, Франція, Росія) і Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). У стратегічних планах противників чільне місце відводилося завоюванню українських земель, які з початком війни перетворилися на театр жорстоких боїв.

Українці змушені були воювати на боці російської (3,5 млн) та австрійської (250 тис.) армій за чужі інтереси і вести братовбивчу війну.

У 1914 р. був сформований легіон **Українських січових стрільців (УСС)**, запис до якого проводився на добровільних засадах. Основну масу становили молоді вихованці воєнізованих українських організацій: спортивно-громадської («Сокіл»), пожежної («Січ»), учнівсько-шкільної («Пласт»).

До Стрия, що на Львівщині, де формувався легіон, прибуло понад 10 тис. добровольців. Проте дозвіл на легіон УСС було дано у складі лише 2,5 тис. осіб, адже австрійське командування хотіло бачити українців мобілізованими до імперської армії, де б вони «розчинилися» у масі солдатів інших національностей. Військову присягу приймали двічі: перший раз — загальну для всього австрійського війська, а вдруге — «свою», національно-патріотичну на вірність Україні.

Бойове хрещення *усуси* (від аббревіатури УСС) прийняли 25 вересня, захищаючи Ужоцький перевал Карпат. Тут проти них вела наступ дивізія кубанських козаків. Отож відразу ж проявилася й загальнонаціональна для українців трагедія: адже змушені вони були битися один проти одного у лавах ворогуючих армій.

Усуси виказали себе найстійкішими солдатами австрійської армії, яким доручали найвідповідальніші завдання. Генерал Ігнац фон Фляйшман писав в одному з наказів по дивізії, якою командував і в лавах якої перебували усуси, що *«вони можуть гордо глядіти на свої подвиги, бо повсякчасно залишиться в історії слава їхніх хоробрих діл та лавровий вінок в історії їхнього народу»*. У цьому разі йшлося про найзапекліші бої за гору *Маківка* в Карпатах, які

відбувалися з початку квітня до початку травня 1915 р. Ця гора кілька разів переходила з рук у руки. Бої за неї визначили перелом у військових операціях на користь німецько-австро-угорських союзників. Вони перейшли в наступ, і в їхньому складі усуси вже в червні 1915 р. першими ввійшли до Галича — старовинної столиці Галичини, піднявши тут на знак перемоги свій жовто-блакитний прапор.

Ще одним місцем героїської слави стала гора *Лисоня* біля Бережан на Тернопільщині, де новосформований полк УСС, потрапивши в оточення переважаючих сил противника, загинув. Лише 150 стрільцям та 16 старшинам удалося вирватися з оточення.

Військова діяльність українського народу під час Другої світової війни.

Коли 17 вересня 1939 р. радянські війська перейшли польсько-радянський кордон, для українського народу розпочалася Друга світова війна.

Західна Україна відповідно до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р. перейшла під контроль Радянського Союзу.

Після нападу 22 червня 1941 р. Німеччини на Радянський Союз Україна перетворилася на один із найважливіших театрів військових дій між радянськими та німецькими військами.

На території України воєнні дії тривали з першого дня війни до 28 жовтня 1944 р.

У спільну боротьбу з Німеччиною та її союзниками Україна зробила надзвичайно великий внесок. Основна частина українського народу боролася проти фашизму в складі Збройних сил СРСР, у партизанських загонах і підпільних організаціях.

На території Західної України діяли загони Української повстанської армії.

За роки війни у складі Червоної армії воювало 7 млн жителів України — друга за чисельністю національна група після росіян. Переважно це були бійці чотирьох Українських фронтів.

Українці в складі багатонаціональних радянських військ брали участь у переможному завершенні війни з гітлерівською Німеччиною і в боях з арміями мілітаристської Японії.

Серед вищих офіцерів, зокрема командувачів фронтів та армій, було чимало українців. Найвідоміші з них — *М. Ватутін, А. Єременко, П. Жмаченко, Р. Малиновський, К. Москаленко, П. Рибалко, С. Тимошенко, І. Черняхівський* та інші.

Військовий подвиг багатьох українців відзначений найвищими державними нагородами Радянського Союзу. Серед них 2072 удостоєні звання Героя Радянського Союзу, із них 32 особи — двічі, а один з кращих льотчиків-винищувачів Червоної армії *Іван Кожедуб* став тричі Героєм Радянського Союзу.

Контрольні запитання

1. Які воєнні походи здійснили перші київські князі? Яке значення мали перші походи князів для зміцнення Давньоруської держави в середині X століття?
2. Охарактеризуйте значення битв війська Б. Хмельницького під час національно-визвольної боротьби українського народу в XVII ст.
3. Як можна оцінити діяльність Володимира Великого щодо зміцнення військової могутності Київської держави?
4. Опишіть військове мистецтво козаків Війська Запорозького в XVI ст.
5. Опишіть військову діяльність українського народу під час Першої світової війни.
6. Яке значення мала діяльність українського народу для визволення світу від «коричневої чуми» під час Другої світової війни?

Лекція 4. Міжнародне гуманітарне право про захист жертв війни

Міжнародні та внутрішні збройні конфлікти є жорстокою реальністю і у XXI столітті. Людські страждання, смерть і руйнації, які вони неминуче приносять, продовжують зростати. Завданнями міжнародного гуманітарного (МГП) права є попередження збройних конфліктів та вбереження людства від реальності війни.

3 грудня 1994 року в Будапешті Президентом України був підписаний Кодекс поведінки, що стосується воєнно-політичних аспектів безпеки. Відповідно 29 держав-учасниць зобов'язалися поширювати у своїх країнах документи з міжнародного гуманітарного права, у яких висвітлюватимуться їх зобов'язання в цій сфері у військових програмах і правилах. Кожна із цих держав зобов'язалася, що «ознайомлюватиме особовий склад своїх збройних сил з положеннями міжнародного гуманітарного права, міжнародними гуманітарними правилами, нормами й зобов'язаннями, що стосуються збройних конфліктів, і забезпечуватиме його обізнаність про індивідуальну відповідальність за свої дії згідно з національним законодавством і міжнародним правом. Держави-учасниці забезпечуватимуть, щоб особовий склад збройних сил, наділений командними повноваженнями, здійснював їх згідно з відповідним національним законодавством і міжнародним правом, а також щоб він був обізнаний із тим, що відповідно до цих правових норм він може нести індивідуальну відповідальність за протизаконне здійснення таких повноважень і що накази, які суперечать національному законодавству та міжнародному праву, не мають віддаватися. Відповідальність начальників не звільняє підлеглих від індивідуальної відповідальності».

В умовах збройного конфлікту або оголошеного стану війни між державами в системі міжнародно-правового регулювання вступає в дію більшість норм міжнародного гуманітарного права, які регламентують: методи і засоби ведення бойових дій; поведінку комбатантів у бою; дії влади і цивільних осіб під час збройного конфлікту; дії воюючих сторін стосовно об'єктів і осіб, що перебувають під захистом міжнародного права під час збройного конфлікту; поводження з жертвами війни; керування окупованою територією; взаємини між воюючими і нейтральними державами тощо.

Значна частина зобов'язань держав з дотримання угод, що належать до МГП, покладається на командирів (начальників) всіх ступенів, які в своїй службовій діяльності мають керуватися загально визнаними принципами і нормами МГП і навчати цьому своїх підлеглих. Так, командири зобов'язані організувати в межах своїх посадових обов'язків забезпечення підлеглих військових частин і підрозділів міжнародно-визнаними засобами розпізнавання (емблемами, знаками і засобами подачі сигналів розпізнавання), а також необхідними текстами (витягами з текстів) міжнародно-правових документів і законодавчих актів України, Кодексу поведінки військовослужбовця Збройних сил України і відповідними пам'ятками. Дотримання норм МГП можливе тільки за умови знань військовослужбовцями цих норм та вміння їх застосовувати при підготовці й під час бойових дій.

Результатом підготовки військовослужбовців є знання солдатом (матросом) Кодексу поведінки військовослужбовця Збройних сил України - учасника бойових дій та міжнародних розпізнавальних емблем, знаків і сигналів; уміння виконувати прийоми дій у бою, дотримуючи при цьому Кодексу поведінки військовослужбовця Збройних сил України - учасника бойових дій, виходячи з норм МГП. Для військовослужбовців, які беруть участь у військових конфліктах чи бойових діях, Міністерство оборони України розробило і затвердило «Кодекс поведінки учасників бойових дій», у якому викладено правила поведінки учасника бойових дій 1. Будь дисциплінованим солдатом. Пам'ятай, що порушення права війни (МГП) дискредитує і державу, і армію, і солдата. Замість того, щоб послаблювати боєздатність противника, такі порушення часто зміцнюють його. 2. Вести бойові дії дозволяється тільки проти комбатантів противника, нападати дозволяється тільки на військові об'єкти. 3. Не спричиняй надмірних руйнувань більших, ніж це потрібно для виконання бойового завдання. 4. Не веди бій з противником, якого знешкоджено, або з тим, хто здається. Роззброй його і передай своєму командирові. 5. Підбирай поранених та хворих, надавай їм допомогу незалежно від того, на чиєму боці вони воювали. 6. Поводься гуманно зі всіма цивільними особами та із захопленим противником. 7. З військовополоненими слід поводитися гуманно, вони зобов'язані повідомити лише відомості, які необхідні для встановлення їх особи. Фізичні або психічні тортури над військовополоненими

забороняються. 8. Захоплення заручників забороняється. 9. Утримуйся від будь-яких актів помсти. 10. Стався з повагою до осіб і об'єктів з емблемою Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, з білим прапором і з емблемами, якими позначені культурні цінності. 11. Стався з повагою до чужої власності. Грабування забороняється. 12. Намагайся перешкоджати порушенню цих правил. Про всі порушення доповідай командирові.

Женевські конвенції (1949 р.), які включають у себе чотири універсальних міжнародних договори, та Додаткові протоколи до них (1977 р.) регламентують правила поведінки з пораненим на полі бою противником, з пораненими та особами, що зазнали корабельної аварії на морі зі складу військ противника, з військовополоненими противника та з цивільним населенням.

Перша Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях зобов'язує її учасників збирати на полі бою і надавати допомогу пораненим і хворим противника, при цьому забороняється допускати будь-яку дискримінацію у відношенні поранених і хворих з причин статі, раси, національності, політичних переконань або релігії. Усі поранені та хворі, захоплені противником, мають бути зареєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони воювали. Медичні установи та персонал і санітарний транспорт для перевезення поранених, хворих і санітарного майна користуються захистом - напад на них забороняється. Пораненими й хворими (з метою надання їм захисту, передбаченого нормами міжнародного гуманітарного права) вважають військовослужбовців і цивільних осіб, які перебувають у районі збройного конфлікту та які унаслідок травми, хвороби, іншого фізичного розладу або інвалідності потребують медичної допомоги при відступі військ противника, за умови, що вони утримуються від будь-яких військових дій проти наступаючої сторони. До цієї категорії належать також вагітні жінки, породіллі, новонароджені, немічні тощо.

Друга Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі — встановлює правила поведінки з пораненими та хворими під час морської війни, за аналогією з правилами, передбаченими Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. Потерпілими корабельну аварію вважаються цивільні особи й

військовослужбовці зі складу збройних сил на морі, що потрапили в аварію на морі або в інших водах у результаті нещасного випадку з їх судном, яке їх перевозило, або літальним апаратом, і які в цій ситуації утримуються від будь-яких ворожих дій проти воюючої сторони. Хай до якої сторони вони належать, ці особи користуються заступництвом і захистом і мають право на гуманне поводження. їм теж має надаватися медична допомога у максимально можливому обсязі і в найкоротші терміни.

Третя Конвенція про поводження з військовополоненими — встановлює основні правила поводження воюючих сторін з військовополоненими. Відповідно до Женевської конвенції військовополоненими вважаються такі особи, які потрапили під владу противника: а) особовий склад збройних сил, ополчення і добровольчих загонів, що входять до складу збройних сил; б) особовий склад партизанських загонів; в) особовий склад збройних сил, що підпорядковується уряду, не визнаному державою, що тримає в полоні; г) воєнні кореспонденти, постачальники, інші особи, які слідують за збройними силами; г) члени екіпажу торгового флоту і цивільної авіації; д) населення неокупованої території, що взялося за зброю, якщо воно відкрито носить зброю і дотримується законів і звичаїв війни. Військовополонений перебуває в полоні в держави, а не армії, що полонила його. Військовополонений не злочинець, а солдат, що виконував свій обов'язок. Ці положення мають виключити помсту солдатові за те, що він воював проти армії, що полонила його.

Кожний військовополонений при його допиті зобов'язаний повідомити тільки своє прізвище, ім'я, звання, дату народження й особистий номер.

Суб'єктом поганого поводження з військовополоненими може бути будь-який військовослужбовець, а при недбалому виконанні обов'язків щодо хворих і поранених — особи, на яких покладено їх лікування і піклування про них. Покарання за злочин: за ст. 434 Карного кодексу (КК) України - позбавлення волі на строк до трьох років.

Держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. Військовополонені не можуть бути піддані фізичному каліченню, науковим і медичним дослідям. До них не можна застосовувати

репресії. Військовополонені мають бути захищені від насильства і залякування, їм забезпечується повага особистості та честі.

Військовополонені забезпечуються помешканням, харчуванням, одягом, медичною допомогою. До них має допускатися медичний і духовний персонал. У полоні зберігається носіння розпізнавальних знаків.

Четверта Конвенція про захист цивільного населення під час війни - - передбачає гуманне поводження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права. Відповідно до її положень та Додаткового протоколу I, держава, що окупувала, зобов'язана вжити всіх заходів для забезпечення порядку на захопленій території. Населення окупованої території має підпорядковуватися розпорядженням влади, проте його не можна примушувати до складання присяги на вірність державі, що окупувала, участі у воєнних діях, спрямованих проти їхньої країни, надавати відомості про її армію. Потрібно шанувати честь, життя цивільних осіб, їхню власність, релігійні переконання, родину. Держава, що окупувала, зобов'язана постачати цивільне населення необхідним одягом, продовольством і санітарними матеріалами.

Стосовно цивільних осіб заборонено: а) чинити будь-які акти насильства, залякування або образи; б) уживати примусових заходів, фізичного чи морального порядку, зокрема для одержання відомостей; в) застосовувати катування, тілесні покарання, проводити медичні дослідження тощо; г) застосовувати колективні покарання; г) захоплювати заручників; д) депортувати цивільне населення з окупованої території.

Іноземцям, які виявилися на окупованій території, забезпечується право її покинути якнайшвидше. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, проведенні над ними біологічних експериментів, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, примусу до каторжної праці, нарузі над людською гідністю тощо. Примусовими визнаються роботи, проведення яких вимагають від населення під загрозою будь-якого покарання. Але КК має на увазі лише ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом (наприклад роботи, що примушують населення брати участь у військових

операціях, або роботи в організаціях військового або напіввійськового характеру).

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438). Безпосередній об'єкт цього злочину — мир між державами та народами. Об'єктивний бік цього злочину утворюють: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Під засобами ведення війни слід розуміти зброю і військову техніку, що використовується збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору.

До заборонених засобів ведення війни також належать: зброя «невибіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, що ранила уламками, які не виявляються сучасними методами дослідження у тілі, міни-пастки тощо.

Серед інших порушень законів та звичаїв війни найбільш небезпечним є застосування заборонених методів ведення війни (наприклад використання голоду серед цивільного населення, бомбардування й атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будов, симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я).

Ст. 438 КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі.

Поняття «найманство» визначене у ст. 47 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни, а також у Конвенції про заборону вербування, використання, фінансування і навчання найманців, 1989 р.

Найманцем визнається особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб брати участь у збройному конфлікті або в насильстві, спрямованому на повалення влади чи порушення територіальної цілісності держави; 2) беручи участь у таких діях, керується головним чином бажанням

одержати значну особисту винагороду і яку спонукають до цього обіцянка виплати або виплата матеріальної винагороди; 3) не є ні громадянином сторони, ні постійним жителем країни, що перебуває у конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 4) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, або держави, на території якої здійснюються спільні насильницькі дії; 5) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків.

Під вербуванням найманців слід розуміти безпосереднє запрошення і набір за наймом людей для вчинення зазначених у ст. 447 дій за матеріальну винагороду. Фінансування найманців виражається у забезпеченні їх грошовими коштами. Під матеріальним забезпеченням слід розуміти забезпечення їх бойовою зброєю і боєприпасами, обмундируванням, засобами зв'язку та пересування, медикаментами, приміщеннями тощо. Навчання найманців означає проведення з ними теоретичних або практичних занять з їх підготовки для вчинення зазначених у ст. 447 дій. Використання найманців — це залучення до безпосередньої участі у збройному конфлікті іншої держави або в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави. Покарання за найманство: за ст. 447 — позбавлення волі на строк від трьох до десяти років.

Поняття про збройні сили держави. Збройні сили держави — це організовані, навчені та оснащені відповідно до її внутрішнього законодавства люди, які призначені найперше для виконання завдань національної оборони й безпеки, та особи, які офіційно командує, контролюють та несуть відповідальність за ці збройні сили¹.

Правовий статус учасників бойових дій. МГП розрізняє дві категорії осіб: ті, які не входять до складу збройних сил і не беруть участь у боях — *цивільне населення*, і, так звані, законні учасники війни, діям яких надається державний характер і вони належать до збройних сил воюючих сторін — *комбатанти* (фр. combattant — воїн). **Комбатантами** називають осіб, які мають командира, відповідального за їхні дії, носять визначений і виразно видимий здалеку розпізнавальний знак, що відрізняє їх від цивільного населення, входять до складу

збройних сил воюючих сторін та безпосередньо ведуть бойові дії проти ворога зі зброєю в руках, дотримуючи у своїх діях законів та звичаїв війни (іл. 6.1).

Відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. до комбатантів належать:

- ✓ особовий склад регулярних збройних сил;
- ✓ поліцейські сили;
- ✓ ополчення, добровольчі загони, які входять або не входять до складу регулярних збройних сил;
- ✓ особовий склад рухів опору і партизанських формувань;
- ✓ особи, які надають допомогу збройним силам, але не беруть особистої участі у бойових діях;
- ✓ члени екіпажів торгових суден і цивільних літаків, які надають допомогу збройним силам;
- ✓ населення, яке при наближенні противника взялося до зброї, за умови, що воно відкрито носить зброю і дотримується законів та звичаїв війни.

За комбатантами визнається право застосовувати військове насильство, відповідно й до них застосовується вища форма військового насильства — фізичне знищення.

Збройні сили України — військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Некомбаганти — це інтендантський, медичний, юридичний та духовний персонал, який правомірно перебуває у складі збройних сил воюючої сторони і допомагає в досягненні успіхів під час бойових дій, але безпосередньо участь у них не бере і застосовувати зброю може лише для самозахисту. Відповідно застосовувати зброю проти некомбатантів заборонено. Вони не є об'єктом воєнних дій з боку противника і мають право на заступництво при потраплянні під його владу. Але в разі участі в бойових діях цей персонал набуває статусу комбатантів.

Побутує поняття «незаконні комбатанти», яких можна поділити на дві групи з різним правовим статусом та відповідно різним обсягом права, що застосовується до них.

До першої відносять «незаконних комбатантів на полі бою», які не виконують одну або кілька із умов, необхідних для надання статусу комбатанта, і, відповідно, не маючи права, беруть безпосередню участь у бойових діях. Особливо це стосується відмови відрізнити себе від цивільного населення.

Другою групою «незаконних комбатантів у тилу» є диверсанти та шпигуни, які діють у тилу противника. Але всім незаконним комбатантам гарантується хоча б мінімальний рівень захисту їхніх прав. Наприклад, убивство, катування та інші дії, що посягають на життя, здоров'я чи гідність «незаконних комбатантів», суворо заборонені.

Інша категорія осіб, які входять до складу збройних сил воюючих сторін і носять військову форму, — **розвідники**. Вони проникають у розташування противника з метою збору відомостей про нього для свого командування. Головна відмінність військового розвідника від шпигуна — це наявність у розвідника військової форми, що свідчить про його належність до збройних сил своєї держави.

У Протоколі I (1977 р.) юридично конкретизовані певні положення про *віроломство*, подано чітке визначення *шпигуна* і *найманця*, а також увиразнено відомості про цивільний захист та подано деякі інші визначення, що розширюють сферу МГП.

Лазутчики (шпигуни), збираючи відомості в районі воєнних дій, на відміну від розвідників, діють таємно або під фальшивими приводами.

Найманці не мають права на статус комбатанта або військовополоненого, а саме найманство кваліфікується як військовий злочин, тому найманці можуть бути покарані воєнним судом і навіть засуджені на смерть. МГП вважає найманцем особу, що завербована на місці (або частіше усього за кордоном) спеціально для того, щоб брати безпосередню участь у збройному конфлікті з метою одержання від сторони, що перебуває в конфлікті, матеріальної винагороди.

У 1989 р. під егідою ООН була укладена Конвенція про заборону вербування, використання, фінансування й навчання найманців. ООН оголосила найманство міжнародним злочином, що зачіпає інтереси всіх держав, та призвала їх ухвалити закони, що карають найманців як кримінальних злочинців.

Відповідно до статті 63 КК України найманство визнано кримінальним

злочином і кваліфікується як «вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання в збройних конфліктах інших держав або в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності.

На відміну від найманців, **добровольці (волонтери)** із числа іноземних громадян у силу своїх політичних або інших переконань (але не за матеріальну вигоду!) можуть бути зарахованими до особового складу збройних сил однієї з воюючих сторін.

Учасниками міжнародних миротворчих операцій (миротворцями) визнаються громадяни України, які відряджаються до іншої держави для участі в міжнародній миротворчій операції у складі миротворчого контингенту або миротворчого персоналу під егідою ООН. їх правовий статус визначається Законом України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та мандатом ООН на проведення міжнародної миротворчої операції з конкретними завданнями.

До учасників бойових дій відносять осіб військового і цивільного персоналу підрозділів Збройних сил України та інших військових формувань, правоохоронних органів, які брали участь у міжнародній миротворчій операції або у розмінуванні місцевості від інженерних боєприпасів і вибухових пристроїв на території інших держав.

Визначає учасників конкретних миротворчих операцій Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства оборони України.

Заборонені методи ведення воєнних дій. Заборонені дії відносно жертв війни. МГП обмежує законні засоби і методи ведення війни. Цей принцип підтверджений у Додатковому протоколі I.

Засоби ведення війни — це зброя й інші засоби, які використовують збройні сили у війні для перемоги над противником.

Методи ведення війни — це способи застосування засобів війни.

МГП цілком забороняє такі засоби ведення війни, як:

✓ розривні й запальні кулі, а також кулі, які перевертаються або сплющуються

в тілі людини;

- ✓ хімічна зброя, зокрема хімічні засоби — отруйні, задушливі та інші гази, рідини й процеси;

- ✓ біологічна та токсична зброя;

- ✓ лазерна зброя, спеціально призначена для спричинення людині, яка не використовує оптичні прилади, постійної сліпоти;

- ✓ засоби впливу на природне середовище, що мають тривалі та надмірні наслідки щодо руйнації або заподіяння шкоди іншій державі.

Конвенція 1981 р. забороняє або обмежує застосування конкретних видів звичайної зброї, яка наносить надмірні ушкодження або має невибірккову дію. До цієї Конвенції додаються три Протоколи: Протоколом 1 забороняється будь-яка зброя, що наносить ушкодження осколками, які не можна виявити в тілі людини за допомогою рентгенівських променів або інших подібних методів діагностики. Протокол II забороняє або обмежує застосування на суші мін, мін-пасток та інших пристроїв. У Протоколі III оговорено заборону або обмеження застосування запалювальної зброї.

Забороняється за будь-яких обставин використовувати міни, міни-пастки в разі нападу або оборони, якщо наслідками може бути спричинення випадків поранення або загибелі цивільних осіб.

«Міна-пастка» — це пристрій або матеріал, що призначений, сконструйований чи пристосований для того, щоб вбивати або заподіювати ушкодження людині зненацька, коли вона доторкається або наближається до безпечного на вигляд предмета, який містить вибухову речовину. Такі міни з'єднують або асоціюють із захисними сигналами, які визнані міжнародними нормами, маскують поблизу хворих, поранених або мертвих, у місцях поховання, на медичних об'єктах, устаткуванні або транспорті у вигляді дитячих іграшок, продуктів харчування, кухонного посуду, предметів явно релігійного характеру, історичних пам'яток тощо.

Конфліктуючі сторони мають реєструвати всі установлені ними мінні поля в усіх районах, де вони широко використовували міни-пастки.

Відповідно до міжнародного права заборонені також такі методи ведення

війни:

✓ зрадницьке поранення або убивство мирного населення, а також поранення або убивство супротивника, який здався в полон і склав зброю;

✓ напад на осіб, які покидають на парашуті повітряне судно, що потерпіло аварію;

✓ застереження тих, хто обороняється, що в разі продовження опору нікому з них не буде пощади, та віддача наказу нікого не залишати в живих;

✓ убивство парламентаря й супроводжуваних його осіб — сурмача, барабанщика;

✓ незаконне використання парламентарського прапора або прапора нейтральної держави та прапора або розпізнавальних знаків Червоного Хреста, білого прапора парламентаря, використання форменого одягу супротивника і розпізнавальної емблеми ООН, окрім як з дозволу цієї організації;

✓ примушення громадян ворожої сторони воювати проти своєї держави та взяття заручників, терор відносно цивільного населення, використання голоду серед цивільного населення для досягнення військових цілей;

✓ здійснення геноциду під час бойових дій;

✓ напад невибіркового характеру, зокрема ураження об'єктів, що може спричинити втрати серед цивільного населення і ураження цивільних об'єктів;

✓ атака, бомбардування або знищення медичних закладів, госпітальних суден, транспортів, літаків та медичного персоналу, що мають належні розпізнавальні емблеми і використовують встановлені сигнали; незахищених міст, портів, селищ, житла, культурних цінностей, історичних та інших пам'яток, храмів тощо.

Забороненим методом ведення війни Додатковий протокол I (1977 р.) вважає концептуальне положення, що стає визначальним принципом ведення війни: «Забороняється вбивати, наносити поранення або брати в полон противника за допомогою віроломства».

Прикладами віроломства є: симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції; симулювання поранення або хвороби з метою обману; симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта, а також симулювання володіння іншим захисним статусом завдяки

використанню знаків, емблем або форменого одягу ООН чи нейтральних держав.

На відміну від віроломства, під час збройних конфліктів припустима воєнна хитрість, якщо вона не суперечить міжнародному праву. До неї належать дії, що дезорієнтують супротивника, наприклад: маскування, використання пасток, проведення обманних операцій і дезінформація (ст. 37 Додаткового протоколу I).

Держави, які підписали Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них, у тому числі й Україна, поклали на себе зобов'язання ввести в своєму законодавстві в дію норми, що забезпечать кримінальне переслідування осіб, які скоїли або наказали скоїти серйозні порушення, передбачені Конвенціями.

Ці положення були враховані у розділі XX Особливої частини Кримінального кодексу (КК) (прийнятий Верховною Радою 5 квітня 2001 р.).

КК передбачає відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а у розділі XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» (ст. 431-435) — кримінальну відповідальність за злочинні дії проти військовослужбовця, який перебуває в полоні, за мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними.

Бойове забезпечення — це організація та здійснення заходів, які спрямовані на уникнення раптовості нападу противника, зниження ефективності його вогню (ударів) по військових підрозділах, створення їм сприятливих умов для організованого й своєчасного вступу в бій та успішного його ведення.

Види бойового забезпечення — розвідка, охорона, захист від зброї масового ураження, радіоелектронна боротьба, тактичне маскування, інженерне забезпечення та забезпечення радіаційного, хімічного, біологічного захисту.

У КК також встановлено кримінальну відповідальність за такі серйозні порушення норм і приписів МГП, як: пропаганда війни (ст. 436); планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438); застосування зброї масового враження (ст. 439); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї

масового враження (ст. 440); екоцид, що передбачає масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, які можуть спричинити екологічну катастрофу (ст. 441); геноцид (ст. 442); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443); злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444); незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (ст. 445); піратство (ст. 446); найманство (ст. 447).

Прямої заборони на використання ядерної зброї в міжнародному праві немає. Ядерні держави вважають обґрунтованим її використання під час колективної та індивідуальної самооборони, а також під час нанесенні ядерного удару у відповідь.

У міжнародному праві є норми про заборону засобів і методів ведення війни, що спричиняють надмірні руйнації та мають невибіркову дію, тому порушують норми про захист цивільного населення під час війни. Це є достатнім обґрунтуванням щодо віднесення ядерної зброї до заборонених засобів і методів ведення війни.

Керівництва по застосуванню норм МГП у ЗСУ» мають забезпечити дотримання в армії та на флоті норм МГП. Командири при плануванні і здійсненні військової операції та основних видів бойового забезпечення враховують його вимоги, що знаходить відображення у спеціальному розділі бойового наказу щодо обмеження засобів і методів введення бойових дій та недопущення виникнення жертв серед цивільного населення, які були враховані в Конвенції (1981 р.). Вона забороняє застосування конкретних видів звичайної зброї, які наносять надмірні ушкодження або мають невибіркову дію, та засоби ведення бойових дій, які завдають, або можна очікувати, що завдадуть, значних збитків природному середовищу.

Повага до міжнародного гуманітарного права полягає в підтриманні порядку і дисципліни під час організації бою. Про безпосередній вплив права свідчить об'єктивно закономірне запровадження МГП у правила організації бою. Забезпечення дотримання та врахування його вимог при постановці бойових завдань підлеглим є обов'язком командирів. Вони мають подавати особистий приклад у дотриманні норм МГП та забезпечувати неухильне виконання їх всіма

підлеглими військовослужбовцями, а також припиняти серйозні порушення норм МГП і притягати до відповідальності осіб, які їх вчинили. Командири мусять створювати умови, які дозволять Міжнародному Комітету Червоного Хреста, а також національним товариствам Червоного Хреста (Червоного Півмісяця) виконувати гуманітарні функції щодо надання допомоги жертвам бою.

У разі неухильного виконання вимог МГП можна сподіватися, що кожен військовослужбовець збройних сил буде вміти опанувати себе та стримувати інших від його порушень під час організації бою, що сприятиме поліпшенню стану законності і правопорядку у військах.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття «збройні сили держави».
2. Які дві категорії учасників бойових дій розрізняє міжнародне право?
3. Кого називають «комбатантами»?
4. Хто належить до «некомбатантів»?
5. Яка відмінність між розвідником та шпигуном?
6. Хто з них користується статусом військовополоненого при захопленні в полон?

Лекція 5. Тактична підготовка. Основи загальновійськового бою.

Тактика — наймасовіша галузь та найстаріша складова (як і стратегія) воєнного мистецтва, що охоплює теорію та практику підготовки й ведення бою підрозділами та частинами. Структурно тактика складається із *загальної тактики, тактики родів військ і спеціальних військ*.

Тактична підготовка — це головний вид бойової підготовки військ, основа польової виучки. Її спрямовують на: відпрацювання навичок, ініціативи та самостійності в прийнятті рішень під час виконання поставленого завдання; вивчення бойових можливостей своїх сил, у тому числі й взаємодіючих, та тактики їхніх дій; вивчення бойових можливостей сил та засобів імовірного противника і тактичних прийомів їх використання; вивчення питань правового регламентування засобів і методів ведення бойових дій як на морі, так і на суші.

Бойова підготовка — це система заходів, які планують, організовують і проводять для навчання та виховання особового складу всіх категорій військовослужбовців, підготовки і злагодження підрозділів, органів управління (штабів) веденню бойових дій та виконання інших завдань за призначенням, а також для підтримання бойової готовності на рівні, визначеному чинним законодавством.

Бойовий статут Сухопутних військ — це основа тактичної підготовки. У Бойовому статуті Сухопутних військ ЗСУ (частина III, взвод, відділення, танк) викладені основні положення щодо підготовки та ведення сучасного загальновійськового бою механізованим взводом (відділенням) та танковим взводом (танком), а також рекомендації щодо дій гранатометного і протитанкового взводів у різних видах бою за різних кліматичних, географічних умов, як удень так і вночі.

Завдання, структура тактичної підготовки учнів у складі навчальних підрозділів. Тактична підготовка вивчає: основні положення щодо підготовки та ведення сучасного високоманеврового бою механізованим відділенням; прийоми і способи дій солдата в основних видах бою в складі бойових груп, відділень.

Характер сучасного загальновійськового бою вимагає від військовослужбовців глибоких знань засобів і способів ведення бойових дій, твердих практичних навичок щодо управління військами в бою, виявлення самостійності та ініціативи.

Складовою частиною кругозору військовослужбовців є тверде знання ними основ сучасного загальновійськового бою, його суті, принципів, характерних рис, видів бою, забезпечення бойових дій.

Суть сучасного загальновійськового бою. Єдиним засобом досягнення перемоги частинами й підрозділами в збройній боротьбі з противником є бій.

Бій — основна форма тактичних дій військ, яка є організованим і узгодженим за метою, місцем, часом ударом підрозділів, з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів та виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Він може бути *загальновійськовим, вогневим, повітряним, протиповітряним та морським.*

Сучасний бій є загальновійськовим, «оскільки ведеться об'єднаними зусиллями підрозділів різних родів військ Сухопутних військ, а також Повітряних сил, а на приморському напрямку і Військово-морських сил».

Основним змістом сучасного загальновійськового бою є удари високоточною зброєю, вогонь звичайних засобів ураження, удар і маневр військ. Способи ведення бою залежать від обстановки та видів зброї, що застосовуються.

Основний спосіб ведення бою — це послідовний розгром (ураження) противника. Він вимагає рішучого зосередження зусиль на основному напрямку, умілої організації та здійснення вогневого ураження підрозділів противника, рішучого нарощування зусиль для розвитку досягнутого успіху.

Види загальновійськового бою із застосуванням звичайної зброї. Загальновійськовий бій залишається єдиним засобом досягнення бойового успіху і перемоги над противником.

Для здобуття перемоги над противником підрозділи застосовують різні тактичні прийоми і способи дій та їхнє поєднання. Незважаючи на різноманітність бойових дій, їх класифікують за видами, враховуючи найсуттєвіші ознаки. Такими ознаками є: мета бою, способи її досягнення й характер дій військ протидіючих сторін. Залежно від цього, у тактиці розрізняють два основних види

загальновійськового бою: *оборону* та *наступ*. Як різновид наступу в тактиці розглядають і *зустрічний бій* (бій, у якому обидві сторони намагаються досягти успіху наступальними діями своїх військ).

Оборона — вид бою, мета якого полягає у відбитті наступу (удару) переважаючих сил противника та завдати йому значних втрат. Цієї мети досягають застосуванням звичайних засобів ураження, маневром, вогнем у поєднанні зі стійким утриманням основних рубежів. До оборони підрозділи можуть переходити вимушено чи навмисно. Обороняються в тих випадках, коли наступ вести неможливо або недоцільно, а також за необхідності шляхом економії сил і засобів на одних напрямках створити умови для наступу на інших, більш важливих. Оборону готують завчасно або під час бою за відсутності безпосереднього зіткнення з противником чи в умовах зіткнення з ним.

Механізоване відділення обороняє бойову позицію по фронті до 100 м. Як правило, на позиції відділення викопують одиночні (парні) окопи і окоп для бойової машини піхоти (БМП) або бронетранспортера (БТР). Окопи для стрільців, гранатометників, кулеметників обладнують протиосколковими козирками. Окопи з'єднують між собою траншеєю, яка (за наявності часу) заглиблюється до повного профілю, а при сипучому ґрунті її стінки укріплюють. Позиції сусідніх відділень з'єднують суцільною траншеєю.

Для особового складу відділення облаштовують перекриту щілину з розрахунку на одну третину відділення.

Глибина окопу нормального профілю — 110 см, повного профілю — 150 см.

Окоп для БМП (БТР) облаштовують на відстані до 50 м. Відстань між позиціями відділень в обороні може сягати до 50 м.

У відгалуженні траншеї розташовують місце для туалету. Від позиції відділення в тил також може вести хід сполучення (траншея).

Озброєння механізованого відділення: пістолетів — 3; автоматів — 5 (з них 1 з нічним прицілом); кулеметів — 1; гранатометів — 1.

Бортове озброєння БМП: гармата 30 мм — 1; кулемет — 1; автомат — 1; протитанкові керовані ракети — 3. Крім того, відділення може мати у своєму розпорядженні підствольні гранатомети — I (2), переносний зенітно-ракетний

комплекс «Ігла-1» — 1.

Бойовий порядок механізованого відділення включає систему інженерних споруд (вогневих позицій) і вогневих засобів. Вогневі позиції мають бути розташовані так, щоб мати вигідні сектори обстрілу і приховані шляхи підходу й висунення. За призначенням вогневі позиції підрозділяються на: *основні* — для виконання головного бойового завдання; *запасні* — на випадок необхідності здійснення маневру або вимушеного залишення основної позиції; *фальшиві* — для введення противника в оману.

Для механізованого відділення на БМП (БТР) готується одна (дві) запасних позиції. Вони можуть вибиратися в центрі, на фланзі або позаду позицій вогневих засобів відділення на відстані до 50 м у місці, що забезпечує скритне її розташування, з таким розрахунком, щоб можна було вести спостереження за противником і вогонь на максимальну дальність, прикрити вогнем особовий склад відділення. Інженерне облаштування позиції має забезпечити кругову оборону, а також можливість ведення зосередженого вогню і забезпечити приховані шляхи для маневру з однієї вогневої позиції на іншу.

На ділянці позиції відділення найперше розчищають місцевість для поліпшення спостереження й ведення вогню, відриваються одиночні (парні) окопи і окоп для БМП (БТР). Одиночні (парні) окопи надалі з'єднуються між собою в окоп на відділення, який поглиблюється до повного профілю і з'єднується суцільною траншеєю з окопами сусідніх відділень. Щоб зменшити ураження особового складу осколками і ударною хвилею, прямолінійні ділянки траншей не повинні перевищувати 15-20 м, а їх вигини — розташовуватися під кутом 120-160°. Усього час облаштування окопу на відділення саперною лопатою становить 100-150 люд.год.

Основу системи вогню відділення складає вогонь стрілецької зброї БМП (БТР), протитанкових засобів і кулеметів. Під час організації системи вогню вказують смугу вогню і додатковий сектор обстрілу. Смуга вогню визначається межами праворуч і ліворуч, додатковий сектор обстрілу — напрямком. Усім вогневим засобам призначаються основний і додатковий сектори обстрілу на максимальну дальність їх стрільби.

Окоп — польова фортифікаційна споруда, яка служить вогневою позицією та простим укриттям для живої сили і бойової техніки від усіх сучасних засобів ураження; він значно ослабляє проникну радіацію, зменшує радіус ураження ударною хвилею та світловим випромінюванням зброї масового ураження.

Окопи бувають *одиначні* й *групові*: на механізоване відділення, кулеметні, мінометні, гарматні, танкові та інші. Одиначний окоп (невелика виїмка) солдат викопує зазвичай під вогнем противника саперною лопатою і таких розмірів, щоб забезпечити повне утаєння в окопі людини в положенні лежачи (завглибшки 20-30 см, завдовжки — 150-170 см). Надалі цей окоп заглиблюють до профілю для стрільби з коліна — до 60 см, а потім — для стрільби стоячи завглибшки 110 см. Одиначні окопи з'єднуються між собою траншеєю і утворюють окоп на відділення.

Окоп на відділення складається з рову (траншеї) з бруствером і тильним траверсом, одиначних (парних) окопів на 1-2 особи, майданчика для ручного кулемета, простих укриттів для особового складу, ніш для боєприпасів тощо. Відстань уздовж фронту між з'єднаними окопами складає 6-8 м, загальна довжина досягає 50-60 м. Окоп на відділення є вогневою позицією відділення в обороні.

Кожен з окопів для БМП (БТР) складається з майданчика для ведення вогню, укриття для екіпажу, апарелі (похилого майданчика для в'їзду (виїзду) бойової техніки) і бруствера.

Облаштування окопу солдатом у бойовій обстановці (усі розміри подані в см): а — послідовність роботи під час риття окопу для стрільби лежачи у випадку обстрілу противником; б — окоп для стрільби з коліна; в — окоп для стрільби стоячи; г — окоп для стрільби, замаскований маскувальною сіткою

Окопи широко застосовуються у всіх видах бойової діяльності, особливо в обороні. Риють їх за допомогою спеціальних траншейних машин і вручну, часто під вогнем противника. Стінки окопів, особливо в сипучих ґрунтах, укріплюють жердинами, хмизом, дошками, дерном тощо. Для підвищення захисних властивостей траншеї і ходів сполучення на окремих ділянках їх захищають з повітря. Усі окопи маскують під природний фон місцевості табельними або підручними засобами.

Ведення оборонного бою. Після завершення вогневої підготовки війська

противника розгортаються у бойову лінію і атакують у пішому порядку, ведучи вогонь з усіх видів стрілецької зброї. Особовий склад механізованого відділення вогонь по атакуючому противнику відкриває при наближенні його до переднього краю оборони з таких відстаней:

- гарматою БМП — до 1,5 км;
- кулеметом ПКТ (кулемет танковий Калашнікова, калібр 7,62 см) — до 1 км;
- ручним кулеметом — до 800 м;
- автоматами — до 500 м;
- гранатометом — до 400 м.

Із наближенням противника інтенсивність вогню посилюється і доводиться до максимально можливої. Коли противник наближається орієнтовно до 30 м, його солдатів уражають ручними фанатами, коли ж — упритул, то ті, що обороняються, втрачають свої переваги, особливо коли противник «нависає» над їхніми окопами. У цей момент настає можливість солдатам противника або закидати окопи гранатами, або застосувати холодну зброю (багнети).

Саме тому є таке поняття, як *контратака наступаючого противника*. Контратаку потрібно застосовувати осмислено й у потрібний момент і лише тоді, коли видно, що вогнем стрілецької зброї противника зупинити не вдалося. Мета контратаки — не допустити противника «зависнути» над своїми окопами.

Контратаку здійснюють у момент, коли противник наблизився на відстань 30-40 м. Перед контратакою ті, що обороняються, примикають багнети (штик-ножі) до своєї зброї, за командою командира метають гранати й одразу після розривів гранат вискакують з окопів і кидаються в контратаку. Противника вражають стрільбою зі стрілецької зброї (з ходу) й холодною зброєю (у короткій рукопашній сутичці).

Якщо противник не витримує сутички і відступає, то його переслідують. Контратака — дуже небезпечна, у ній можуть бути досить великі втрати особового складу.

Наступ — вид **бою**. Наступ проводиться з метою розгрому (знищення) противника й оволодіння важливими об'єктами місцевості. Він полягає в ураженні противника всіма засобами, які є в наявності, рішучій атаці, стрімкому просуванні

підрозділів у глибину бойового порядку противника, знищенні та взятті в полон його живої сили, захопленні озброєння і військової техніки.

Залежно від обстановки і поставлених завдань, наступ можна вести на противника, який обороняється, наступає або відходить.

Наступ на противника, що обороняється, — основний різновид наступального бою.

Наступ на противника, що відходить, ведуть шляхом його переслідування.

Бойовий порядок механізованого відділення, яке наступає в пішому порядку складається з бойової лінії з інтервалом між солдатами 6-8 м (8-12 кроків) та бойової машини піхоти (БМП), бронетранспортера (БТР). У бойовому порядку відділення можуть створюватися тактичні групи («двійки» і «трійки»), інтервал між бойовими групами сягає 15-20 м, а між солдатами у «двійках» і «трійках» — 3-5 м.

Розміщення солдатів у бойовій лінії під час атаки визначає командир відділення, виходячи з бойового наказу, особливостей місцевості, танконебезпечних напрямків і місця відділення в бойовому порядку взводу (у центрі або на фланзі).

Бойове завдання механізованого відділення у наступі включає об'єкт атаки і напрямок продовження наступу. Об'єктом атаки відділення, як правило, є «жива сила» противника в окопах або інших спорудах, а також — окремо розташовані на напрямку наступу танки, артилерійські гармати, кулемети та інші вогневі засоби противника. Командир відділення управляє відділенням голосом, сигналами; цілі вказує голосом або стрільбою трасуючими кулями в напрямку цілі.

Зв'язок з командиром взводу особовий склад підтримує візуально, а також за допомогою радіостанцій, які встановлені на БМП (БТР), або переносних.

Бойова машина піхоти рухається позаду відділення кидками від укриття до укриття, уражаючи танки та бронемашини супротивника вогнем ПТКР і гармати, а піхоту — вогнем кулемета. Екіпаж БМП (БТР) особливу увагу приділяє флангам і тилу відділення.

Принципи загальновійськового бою. Бойові порядки

Види загальновійськового бою тісно пов'язані між собою. У ході бойових дій

війська, залежно від обстановки і співвідношення сил, поставлених завдань, можуть переходити від одного виду бою до іншого.

У загальновійськовому бою частини і підрозділи, залежно від обстановки, можуть діяти в *похідному, передбойовому* або *бойовому* порядках.

Похідний порядок взводу і відділення — колона. Він застосовується на марші, під час переслідування, проведення маневру і повинен забезпечувати високу швидкість руху, швидке розгортання в передбойовий і бойовий порядки.

Передбойовий порядок — шиккування взводу під час дій у пішому порядку для пересування в колонах відділень, розчленованих по фронту (в лінію відділень), з метою скорочення часу на розгортання в бойовий порядок, меншої уразливості від ударів усіма видами зброї.

Бойовий порядок — шиккування підрозділів для ведення бою. Він повинен відповідати поставленому завданню і забезпечувати: повне використання бойових можливостей підрозділів; стійкість і активність в обороні; надійне ураження противника на якомога більшу глибину його бойового порядку; швидке використання результатів вогневого ураження противника та вигідних умов місцевості; можливість маневру в ході бою; найменшу уразливість підрозділів від ударів усіх видів зброї; підтримування безперервної взаємодії та зручність управління підрозділами.

Залежно від завдання, яке виконують, характеру місцевості та інших умов обстановки механізоване відділення може діяти в пішому порядку (взимку — на лижах), на бойових машинах піхоти (бронетранспортерах) та десантом на танках.

Характерні риси та основні принципи загальновійськового бою.

Сучасний загальновійськовий бій ведеться об'єднаними зусиллями всіх видів військ, які беруть у ньому участь, із застосуванням танків, бойових машин піхоти, бронетранспортерів, артилерії, засобів протиповітряної оборони, літаків, вертольотів, іншого озброєння та техніки, Загальновійськовий бій характеризується *рішучістю, напруженістю, швидкоплинністю і динамічністю бойових дій, їх наземно-повітряним характером, одночасною могутньою вогневою дією на велику глибину, застосуванням різноманітних способів виконання бойових завдань та швидким переходом від одних видів бойових дій до інших.*

Воїни Збройних Сил України, виконуючи обов'язок щодо захисту Вітчизни, повинні вести бій з повним напруженням моральних і фізичних сил, виявляти при цьому непохитну волю до перемоги, стійкість, мужність, розумну ініціативу та воєнну хитрість. Кожен солдат, сержант, прапорщик та офіцер має проїнятися рішучістю знищити противника й виконати бойове завдання, незважаючи на жодні труднощі і навіть на загрозу життю. Командир зобов'язаний уселяти цю рішучість усім підлеглим.

Вірність Військовій присязі, психологічна стійкість, військова дисципліна і бойова згуртованість воїнів — найважливіші умови досягнення успіху в бою.

Сучасний загальновійськовий бій вимагає від воїнів високої бойової виучки, фізичного загартування, вміння використовувати всю міць озброєння та техніки, застосовувати засоби захисту та маскування. Усе це досягається під час напруженої бойової підготовки, яка є основним змістом повсякденної діяльності підрозділів у мирний час і триває під час підготовки до бою та в проміжках між боями.

В умовах воєнного часу основна мета бойової підготовки — вивчити противника, що протистоїть, і оволодіти найбільш ефективними способами його розгрому в обстановці, що склалася.

Загальновійськовий бій може вестися із застосуванням звичайної зброї, а з урахуванням можливості зруйнування об'єктів ядерної енергетики, хімічного виробництва, наявності в учасників бою зброї масового ураження — і в умовах застосування такої зброї.

Звичайна зброя включає всі вогневі та ударні засоби, які застосовують артилерійські, зенітні, авіаційні, стрілецькі та інженерні боєприпаси і ракети в звичайному спорядженні, запалювальні боєприпаси та суміші.

У бою із застосуванням тільки звичайної зброї вогонь артилерії, танків, бойових машин піхоти (бронетранспортерів), зенітних засобів та стрілецької зброї в поєднанні з ударами авіації є основним засобом ураження противника.

Найефективнішим видом звичайної зброї є високоточна зброя, до якої належать розвідувально-ударні (розвідувально-вогневі) комплекси, а також інші системи озброєння, що застосовують керовані (коректовані) та самонавідні ракети і боєприпаси, здатні вражати цілі, як правило, з першого пострілу (пуску).

Запалювальні боеприпаси та суміші застосовують для враження живої сили та вогневих засобів противника, розташованих відкрито або у фортифікаційних спорудженнях, а також його озброєння, техніки та інших об'єктів.

Підрозділи повинні вміло вести бій із застосуванням звичайної зброї і завжди перебувати в готовності до захисту від ядерної, хімічної та біологічної зброї.

Відділення під час бою знищує противника вогнем своєї зброї і швидко використовує результати вогню артилерії та ударів авіації для виконання поставленого бойового завдання.

Пасивність та нерішучість під виглядом збереження своїх сил неприпустимі.

Відділення, маючи сучасне озброєння, здатне надійно вражати живу силу, танки, бойові машини піхоти, бронетранспортери, протитанкові та інші вогневі засоби і вести боротьбу з низько літаючими літаками, вертольотами та іншими повітряними цілями противника, а також завзято обороняти позицію (вогневу позицію), що займає, стрімко наступати, діяти в розвідці, охороні та виконувати інші завдання.

Механізоване відділення під час виконання завдання діє, як правило, у складі взводу. В розвідці, у бойовій, похідній та сторожовій охороні воно може діяти самостійно.

Успішне виконання бойового завдання, яке поставили відділенню, досягається:

- бойовою готовністю;
- своєчасним виявленням противника та знищенням його вогнем;
- рішучістю, активністю, безперервністю ведення бою та раптовістю дій;
- уживанням заходів щодо введення в оману противника;
- умілим поєднанням вогню з просуванням і застосуванням маневру;
- постійною і чіткою взаємодією;
- умілими діями вночі та в інших умовах обмеженої видимості;
- бойовим забезпеченням та твердим управлінням підрозділами.

Бойова готовність відділення полягає: у його здатності організовано в установлені терміни вступити в бій і успішно виконати поставлене завдання.

Бойова готовність досягається:

- укомплектованістю та забезпеченістю всім необхідним для ведення бою;
- правильним розумінням свого завдання, високою бойовою виучкою особового складу і його готовністю до дій в умовах застосування противником зброї всіх видів;
- готовністю озброєння та техніки до негайного застосування;
- високим морально-психологічним станом, дисципліною та пильністю особового складу;
- умілим управлінням та здійсненням заходів щодо забезпечення бою.

Своєчасне виявлення противника і знищення його вогнем досягаються веденням безперервного спостереження й умілим застосуванням своєї зброї. Для спостереження за наземним і повітряним противником у відділенні призначається спостерігач. Під час бою спостереження за противником здійснює командир та весь склад відділення. З бойової машини піхоти (бронетранспортера) в усіх випадках ведеться кругове спостереження. Сектори спостереження призначаються залежно від розташування приладів спостереження, бійниць і розміщення особового складу.

Рішучість, активність, безперервність ведення бою полягає в постійному прагненні до розгрому противника, нанесенні йому ураження вогнем усіх засобів, нав'язуванні своєї волі відважними та сміливими діями, які проводяться наполегливо вдень і вночі за будь-якої погоди. Уживання заходів щодо обману противника має на меті приховати дійсні наміри щодо його розгрому та добитися раптовості, яка дозволить захопити противника зненацька, викликати паніку та створити сприятливі умови для перемоги навіть над противником, що переважає за силою. Відділення повинно вміло вести бій вночі та в інших умовах обмеженої видимості. Ніч створює умови для потайного проникнення в розташування противника і раптового нападу на нього.

Постійна взаємодія між відділеннями у взводі, приданими йому засобами і сусідами полягає в узгодженні їхніх зусиль за завданнями, рубежами, часом. Для цього командир відділення має твердо знати бойове завдання свого підрозділу і способи його виконання, завдання сусідніх підрозділів, орієнтири, сигнали оповіщення, управління та взаємодії, установлені старшим командиром.

У бою командир відділення зобов'язаний підтримувати зв'язок із взаємодіючими підрозділами (вогневими засобами), у встановлені терміни виконувати поставлені завдання, своєчасно обмінюватися даними про обстановку із взаємодіючими підрозділами, активно підтримувати їх наявними засобами.

Управління полягає в цілеспрямованій роботі командира відділення щодо підтримання бойової готовності відділення, підготовки його до бою і керування ним під час виконання окреслених завдань. Основою управління є рішення командира.

Командир відділення несе цілковиту одноосібну відповідальність за бойову готовність, підготовку відділення, озброєння і техніки до бою та успішне виконання бойового завдання в установлені терміни, а також за виховання, військову дисципліну та морально-психологічний стан особового складу. Командир завжди має знати, де перебувають, яке завдання виконують, у чому мають потребу підпорядковані йому солдати, сержанти та який їх морально-психологічний стан.

У бою командир відділення зобов'язаний стежити за ходом бою, вести розвідку, своєчасно ставити завдання підлеглим, уміло використовувати всі вогневі засоби, а також результати вогневого ураження противника.

Бій командир відділення, як правило, організовує на місцевості, а якщо це неможливо — по схемі, на макеті місцевості. Порядок роботи командира відділення залежить від конкретної обстановки, одержаного завдання та наявності часу.

Раптовість дій здавна є одним із найважливіших принципів військового мистецтва. Раптовість дозволяє застати противника зненацька, викликати в його бойових порядках паніку, паралізувати волю до опору, різко знизити боєздатність, дезорганізувати управління військами й створити сприятливі умови для здобуття перемоги навіть над переважаючими силами противника при найменших втратах своїх військ.

Рішуче зосередження основних зусиль військ на головному напрямку в потрібний (передбачений) час уперше застосував фіванський полководець Епамінонд у битві при Левкрах у 371 р. до н. е. Маючи 6,5 тис. вояків проти 11 тис.

спартанців, Епамінонд відмовився від традиційного рівномірного розподілу сил уздовж усього фронту. Він створив на лівому атакуючому крилі колону з 50 шеренг, а центр і праве крило були вишикувані у 8 шеренг. Спартанці вишикували свою армію рівномірно. Маючи переважаючі сили на лівому крилі, фіванці стрімким ударом прорвали лінію спартанців, а потім, рухаючись в обидва боки, обійшли роз'єднані частини спартанців і здобули перемогу.

Таким чином, суть принципу рішучого зосередження сил на головному напрямку полягає в тому, що для здобуття перемоги над противником слід зосередити основні зусилля на найважливішому напрямку чи ділянці й у потрібний час, а на другорядних напрямках і ділянках достатньо обмежитися мінімальними силами, йдучи на виправданий ризик.

Прагнення скрізь бути однаково сильним призводить до рівномірного розподілу сил і засобів уздовж фронту, а отже, до їхнього розпилення і, як правило, до поразки. Сильним потрібно бути там, де це необхідно і вигідно, де можна досягти найбільшого успіху і завдати остаточної поразки противнику.

Завчасне зосередження великої кількості військ на відносно вузьких ділянках фронту, як це було в минулих війнах, у війні із застосуванням зброї масового ураження буде мати важкі наслідки. Тому основна мета **масування** — створити перевагу над противником на визначеному напрямку в потрібний час. Сучасними засобами боротьби масування досягається по-новому: зосередженням вогню всіх видів або нанесенням масованих ударів. Цими діями можна миттєво змінити співвідношення сил і засобів на вибраному напрямку або ділянці.

Реалізація цього принципу досягається: умілим розподіленням сил і засобів по завданнях, напрямках, районах і об'єктах ударів; використанням на головному напрямку більшої частини сил і засобів, найбільш боєздатних частин і підрозділів, найбільш по тужних та ефективних засобів ураження; масованим застосуванням зброї масового ураження, а також інших засобів ураження; сміливим маневром силами, засобами та вогнем під час бою. Командири, які застосовують у бою принцип масування, мають враховувати його сучасний зміст: щоб максимально зменшити втрати від ударів, підрозділи розосереджуються уздовж фронту і вглиб. Межі можливого розосередження залежать від поставленого завдання, віддаленості

своїх військ від противника, захисних властивостей місцевості й можливостей засобів управління. При цьому має забезпечуватися своєчасне зосередження зусиль і швидке розосередження сил та засобів уздовж фронту та вглиб після виконання бойового завдання.

Удар — складова частина бою, що полягає в одночасному враженні противника шляхом потужного впливу на нього звичайною зброєю або військами. Залежно від засобів, які застосовуються, та сил, що беруть участь, удари можуть бути *вогневими* (артилерійськими, авіаційними) та *ударами військ*; за кількістю засобів, що беруть участь, та об'єктів, по яких наносяться удари, — *масованими, груповими й одиночними*.

Вогонь відділення є основним засобом знищення противника в бою. Надійне ураження противника вогнем досягається: своєчасною і достовірною розвідкою цілей; правильним застосуванням вогневих засобів відповідно до їхніх бойових можливостей; влучністю вогню, раптовістю відкриття і ведення його з граничною щільністю та максимальною інтенсивністю; умілим управлінням вогнем в бою. Відділення веде вогонь із зброї, встановленої на бойових машинах піхоти (бронетранспортерах), із автоматів, кулеметів, снайперських гвинтівок, гранатометів та застосовує ручні гранати, а в рукопашному бою — удари багнетом і прикладом.

Вогнем із БМП і БТР знищують танки, інші броньовані машини, вогневі засоби і живу силу противника, руйнують його фортифікаційні спорудження, а також уражають низько літаючі літаки, вертольоти та інші повітряні цілі. Автомати та кулемети застосовують для знищення живої сили й вогневих засобів противника. Крім того, їх можуть застосовувати для враження низько літаючих повітряних цілей.

Снайперську гвинтівку застосовують для знищення важливих одиночних цілей (офіцерів, спостерігачів, снайперів, обслуги вогневих засобів, низько літаючих вертольотів) противника.

Протитанкові керовані ракети, протитанкові гранатомети та протитанкові гранати застосовують для знищення танків та інших броньованих машин, а інші гранатомети та ручні фанати — для враження живої сили і вогневих засобів

противника, які розташовані поза укриттями, у відкритих окопах, траншеях та за укриттями (у лощинах, ярах та на зворотних схилах висот).

Для своєчасного відкриття вогню по низько літаючих літаках, вертольотах та інших повітряних цілях, що раптово з'являються, призначають черговий вогневий засіб. Залежно від обстановки ці повітряні цілі можуть уражати зосередженим вогнем відділення.

Високі маневрові можливості підрозділів, наявність проміжків і відкритих флангів у бойових порядках противника створюють умови для здійснення маневру.

Маневр. У бою відділення, використовуючи сприятливі умови місцевості, повинно вміло поєднувати вогонь з просуванням і широко застосовувати маневр. Маневр проводиться силами і засобами, а також вогнем.

Маневр силами і засобами проводиться з метою захоплення вигідного положення для ведення вогню по найуразливішому місцю в бойовому порядку противника, особливо у фланг і в тил, а також для виводу відділення з-під удару противника.

Видами маневру силами і засобами є: **охоплення**, **обхід** та **відхід**.

Охоплення — маневр, який здійснюється з метою виходу для удару у фланг противника. **Обхід** — більш глибокий маневр, який здійснюється з метою виходу для удару по противнику з тилу. Охоплення здійснюється, як правило, у тісній вогневій та тактичній взаємодії, а обхід — у тактичній взаємодії з підрозділами, які діють з фронту. **Відхід** — маневр, який застосовується з метою виводу своїх підрозділів із-під удару противника і заняття більш вигідного положення. Він проводиться тільки за дозволом командира.

Маневр має бути простим, проводитися швидко, потаємно й зненацька для противника. Для здійснення маневру використовуються результати вогневого враження противника, відкриті фланги, проміжки, складки місцевості, приховані підступи, аерозолі (дими), а в обороні, крім того, — траншеї та ходи сполучення.

Маневр вогнем застосовують для ефективного враження противника. Він полягає в зосередженні вогню відділення по одній важливій цілі, своєчасному перенесенні вогню з однієї цілі на іншу та веденні вогню взводом одночасно по декількох цілях.

Екіпіровка військовослужбовців носима і возима. Для успішного ведення бою солдата озброюють та екіпірують. Особистою зброєю солдата є автомат (АКМ), ручний кулемет (РКК), ручний протитанковий гранатомет (РПГ), снайперська гвинтівка (СВД). Крім того, солдат має необхідну кількість боєприпасів, ручні осколкові гранати, а також він може мати протитанкові гранати.

До носимої екіпіровки входять: польове спорядження, стальний шолом, протигаз, мала саперна лопатка, фляга з водою, плащ-намет, комплект польового обмундирування. Крім того, у солдата обов'язково має бути речовий мішок з такими речами: казанок, кухоль, ложка, сухий пайок. При собі кожний солдат зобов'язаний мати індивідуальну аптечку, засоби знезараження води, індивідуальний перев'язувальний пакет, індивідуальний протихімічний пакет, предмети особистої гігієни.

Усе це становить ту частину екіпіровки, яка перевозиться БМП, БТР і розміщується згідно з рекомендаціями. Солдат зобов'язаний тримати особисту зброю та екіпіровку в справному стані, постійно стежити за витрачанням боєприпасів, вчасно доповідати про те, що половину боєприпасів витрачено.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні складові частини сучасного загальновійськового бою.
2. Чим характеризується сучасний загальновійськовий бій?
3. Які основні складові готовності підрозділу до бою?
4. Дайте визначення поняттю «маневр».
5. Які види маневру вам відомі?
6. Охарактеризуйте види екіпіровки. Наведіть приклади.

Лекція 6. Вогнева підготовка. Основи стрільби зі стрілецької зброї.

Вогонь різних видів зброї, основний засіб знищення та ураження противника в бою. Вогонь ведуть з артилерійських гармат, танків, стрілецької зброї та інших видів зброї. Різновидами вогню є: одиночний вогонь, вогонь чергами, залповий вогонь, безперервний вогонь; за напрямком — вогонь по фронту, флангу і перехресний вогонь.

Засоби вогню — вогнепальна та інші види стрілецької зброї. Засоби вогню — зброя, у якій для викидання снаряда (міни, кулі) зі ствола використовується енергія вибухової речовини (наприклад, артилерійського пороху). Зброя розподіляється на: артилерійську (гаубиці гармати міномети і стрілецьку (пістолети автомати , гвинтівки а також гранатомети.

Вогнева підготовка спрямована на вивчення будови та порядку бойового застосування озброєння бойових машин та стрілецької зброї, що перебувають на озброєнні механізованих підрозділів Збройних сил України, основ та правил стрільби, управління вогнем, експлуатації озброєння, методики вогневої підготовки.

Вогнева підготовка — предмет, складова частина бойової підготовки. Як один із основних розділів програми вогнева підготовка передбачає вивчення теоретичних положень основ стрільби, оволодіння прийомами та правилами стрільби зі стрілецької зброї і метання ручних гранат.

Внутрішня балістика стрільби. Поняття про стрільбу і балістику стрільби.

Балістика (нім. Ballistik, від грец. ballo — кидаю) — наука про рух артилерійських набоїв, некерованих ракет, мін, бомб, куль під час стрільби. Внутрішня балістика вивчає рух кулі в каналі ствола під дією порохових газів. Зовнішня — після вильоту її з каналу ствола.

Явище пострілу. Постріл — це викидання кулі з каналу ствола енергією газів, які утворюються при згоранні порохового заряду. При пострілі зі стрілецької зброї від удару бойка по капсулю бойового патрона вибухає детонуюча речовина капсуля. Полум'я через отвори в дні гільзи проникає до порохового заряду і

запалює його, унаслідок чого велика кількість сильно нагрітих газів утворюють у каналі ствола високий тиск на дно кулі, а також на дно та стінки гільзи і на стінки ствола та затвора.

Періоди пострілу. Постріл відбувається в надзвичайно короткий проміжок часу (0,001-0,06 с). Під час пострілу виділяються 4 послідовних періоди: *попередній, перший, або основний, другий, третій, або період післядії газів.*

Гази та частки незгорілого пороху, вилітаючи з каналу ствола вслід за кулею, при зустрічі з атмосферним повітрям утворюють полум'я та ударну хвилю, які спричиняють звук при стрільбі.

Під час пострілу з автоматичної зброї, який використовує енергію віддачі, тиск газів через дно гільзи передається на деталі затвора і викликає його рух зі стріляною гільзою назад. Тиск газів на дно гільзи пересилує інерцію затвора та пружність зворотно-бойової пружини. Куля вже до цього часу вилітає з каналу ствола. Відходячи назад, затвор стискає зворотно-бойову пружину. Потім під дією енергії пружини затвор рухається вперед і досилає наступний набій магазину в набійник.

Початкова швидкість кулі, її вплив на бойові властивості зброї. *Початковою швидкістю кулі* називають швидкість, із якою куля залишає канал ствола, тобто швидкість руху кулі поблизу точки вильоту.

Початкова швидкість — це умовна величина, яка дещо перевищує дульну, але є меншою, ніж максимальна. Цю швидкість визначають дослідним шляхом і математичними розрахунками, її величину зазначають у таблицях стрільби і в бойових характеристиках зброї.

Початкова швидкість — одна з основних балістичних характеристик зброї. За збільшення її величини збільшуються й такі параметри стрільби: дальність польоту кулі, дійсність вогню, пробивна і вбивча сила, прямий постріл, а от вплив зовнішніх факторів на політ кулі та на характеристики траєкторії її польоту зменшується.

Для стрілецької зброї що більша початкова швидкість, то більш настільною (пологою) стає траєкторія польоту кулі при однакових кутах піднесення. *Величина початкової швидкості* залежить від багатьох факторів. Основними з них є такі:

1. **Маса кулі.** Із збільшенням маси кулі при одному і тому ж заряді величина початкової швидкості кулі зменшується, а із зменшенням маси — збільшується.

2. **Маса заряду.** Із збільшенням маси заряду при одній і тій же масі кулі початкова швидкість збільшується.

3. **Довжина каналу ствола.** Із збільшенням довжини каналу ствола початкова швидкість кулі збільшується, оскільки куля протягом тривалішого часу піддається дії тиску газів. Але збільшення початкової швидкості кулі із збільшенням довжини каналу ствола відбувається до певної межі. При дуже великій довжині ствола може виявитися, що сила дії порохового заряду стане меншою від сили опору руху кулі в каналі ствола, у цьому випадку швидкість кулі почне зменшуватися.

4. **Температура й вологість порохового заряду.** З підвищенням температури порохового заряду збільшується швидкість горіння пороху, а тому збільшується і максимальний тиск, і початкова швидкість. З підвищенням вологості порохового заряду зменшуються швидкість горіння і початкова швидкість кулі.

5. **Форма і розміри пороху.** Ці фактори істотно впливають на швидкість горіння порохового заряду, а отже, і на початкову швидкість кулі. Вони добираються експериментальним шляхом при конструюванні зброї.

Віддача зброї та її вплив на результати стрільби

Віддача — це рух зброї назад під час пострілу. Віддача відчувається у вигляді поштовху в плече стрільця, його руку або у ґрунт. Дія віддачі зброї характеризується величиною швидкості та енергією, яку вона розвинула під час руху назад. Швидкість віддачі зброї приблизно в стільки разів менша від початкової швидкості кулі, у скільки разів куля легша від зброї. Сила тиску порохових газів (сила віддачі) і сила опору віддачі (упор приклада, рукоятки, центр тяжіння зброї тощо), які розташовані не на одній прямій і спрямовані в протилежні боки, створюють пару сил, під дією яких дульна частина ствола відхиляється догори.

При пострілі ствол зброї здійснює коливальні рухи. У результаті коливальних

рухів дульна частина ствола в момент вильоту кулі може також відхилитись від початкового положення в будь-який бік. Величина цього відхилення збільшується в результаті неправильного використання упору для стрільби, забруднення зброї тощо. Поєднання впливу коливальних рухів ствола, віддачі зброї та інших причин призводить до утворення кута між напрямком осі каналу ствола до пострілу та її напрямком у момент вильоту кулі з каналу ствола: цей кут називають **кутом вильоту**.

Величину кута вильоту подають у таблицях стрільби. Якість бою зброї знижується при порушенні правил прицілювання та неправильному використанні упору.

Зовнішня балістика стрільби

Політ кулі в повітрі, сили що діють на неї. Форма траєкторії польоту кулі та її елементи. **Вилетівши з каналу ствола під дією порохових газів, куля рухається за інерцією.**

Траєкторія — це крива лінія, яку описує центр тяжіння кулі в польоті. Розрізняють такі елементи траєкторії:

1. Точка вильоту — центр дульного зрізу каналу ствола, початок траєкторії. Лінія кидання — умовна лінія, що є продовженням осі каналу ствола у момент вильоту кулі.
2. Горизонт зброї — умовна горизонтальна площина, що проходить через точку вильоту.
3. Кут піднімання — кут між лінією піднесення і горизонтом зброї.

Куля при польоті в повітрі піддається дії двох сил: **сили тяжіння** та **сили опору повітря**. У результаті дії цих сил швидкість польоту кулі постійно зменшується, а її траєкторія нагадує за формою умовну нерівномірно зігнуту криву лінію.

Прямий постріл. Постріл, під час якого траєкторія польоту кулі на всій відстані не перевищує траєкторії лінії прицілювання, називають **прямим пострілом**.

У межах дальності прямого пострілу в напружені моменти бою стрільба може

вестись без зміни прицілу. При цьому точку прицілювання по висоті, як правило, вибирають на нижньому краю цілі.

Дальність прямого пострілу залежить від висоти цілі та настильності (пологості) траєкторії. Що вища ціль і що пологіша траєкторія, то більша дальність прямого пострілу; тоді на більшій відстані на місцевості може бути вражена ціль з однієї й тієї ж установки прицілу.

Під час стрільби по цілях, які розташовані на відстані, що перевищує дальність прямого пострілу, траєкторія поблизу вершини піднімається вище цілі, й тоді ціль, на певному відрізку траєкторії, не буде вражатись при тій самій установці прицілу. Відстань на місцевості, на якій низхідна крива траєкторії не перевищує висоти цілі, називають **вражаючим простором**. Уражаючий простір, таким чином, залежить від: а) висоти цілі (він буде більшим, ніж настильніша траєкторія), б) настильності траєкторії, в) кута нахилу місцевості.

Прикритий простір. Простір за перешкодою, яка не пробивається кулею, від її вершини до точки зустрічі, називають **прикритим простором**. Прикритий простір буде тим більшим, що більша висота перешкоди і що пологішою є траєкторія стрільби.

Мертвий простір. Частина прикритого простору, на якому ціль не може бути вражена при даній траєкторії, називають **мертвим простором**. Практичне значення величини прикритого, мертвого простору дозволяє правильно використовувати перешкоди для захисту від вогню противника, а також уживати заходів для зменшення мертвих просторів шляхом правильного вибору вогневих позицій та обстрілу цілей зі зброї з найбільшою навісною траєкторією.

Пробивна і вбивча дія кулі

Відомо, що постріл відбувається за дуже короткий проміжок часу (0,001-0,06 с). Від удару бойка по капсулю набою виникає полум'я, від якого спалахує пороховий заряд, і утворюється велика кількість сильно нагрітих газів, які збільшуються в об'ємі і створюють високий тиск, що діє в усі боки з однаковою силою.

Під тиском газів 250-500 кг/см² куля зсувається з місця, врізається в нарізи

каналу ствола і набуває обертального руху. Порох продовжує горіти, відповідно кількість газів (об'єм і тиск) в каналі ствола збільшується. Найбільшої величини (2880 кг/см²) тиск газів досягає, коли куля пройде 4-6 см від початку свого руху.

Відтак унаслідок збільшення швидкості руху кулі об'єм закульового простору збільшується швидше, ніж надходять свіжі гази, і тиск починає падати. До моменту вильоту кулі з каналу ствола тиск становить 300-900 кг/см². Однак швидкість руху кулі в каналі ствола зростає, оскільки гази, хоч і менше, продовжують на неї тиснути.

Куля рухається вздовж каналу ствола з безперервно зростаючою швидкістю і викидається назовні у напрямку осі каналу ствола. Розігріті гази, що виходять з каналу ствола услід за кулею, зустрічаючись з повітрям, утворюють полум'я й ударну хвилю, яка є джерелом звуку при пострілі. Порохові гази при вильоті кулі з каналу ствола продовжують свою дію на кулю до відстані 10-15 см за дульним зрізом.

Таким чином, куля починає летіти до цілі за законами зовнішньої балістики і вражає ціль силою свого удару. Під час стрільби по живих цілях основне значення має вбивча дія кулі, тобто дія кулі на живий організм.

Визначення дальності до цілі, урахування впливу зовнішніх умов на стрільбу. Прицілювання зброї та влучність стрільби

Визначення відстані окомірно за відрізками місцевості — це найпростіший і найшвидший спосіб. Головне в ньому — тренованість зорової пам'яті та вміння подумки відкладати на місцевості уявну постійну міру відрізків місцевості (50 м, 100 м, 200 м, 500 м). Закріпивши в пам'яті ці еталони, неважко порівнювати з ними й оцінювати відстані на місцевості.

При вимірюванні відстані за методом послідовного уявного відкладення добре вивченої постійної міри потрібно пам'ятати, що місцевість і місцеві предмети видаються меншими відповідно до їх віддалення, тобто за віддалення у два рази предмет буде видаватись удвічі меншим. Тому при визначенні відстані уявно відкладені відрізки зменшуватимуться відповідно віддаленню.

При цьому слід враховувати таке:

- ◆ що ближча відстань, то яснішим і чіткішим нам видається видимий предмет;

- ◆ що ближче предмет, то він видається більшим;
- ◆ більші предмети видаються ближчими, ніж дрібні, які розташовані на тій же відстані;
- ◆ предмет яскравішого кольору видається ближчим, ніж предмет темного кольору;
- ◆ яскраво освітлені предмети видаються ближчими, ніж слабо освітлені, які розташовані на тій же відстані;
- ◆ під час туману, дощу, у сутінках, у похмурі дні, при насиченні повітря порохом спостережувані предмети видаються дальшими, ніж у ясні та сонячні дні;
- ◆ що більша різка різниця в кольорах предмета і тла, на якому його видно, то меншою видається відстань (наприклад, узимку покрите снігом поле ніби наближує темні предмети, які розташовані на ньому);
- ◆ предмети на рівній місцевості видаються ближчими, ніж на пагорбах, особливо скороченою видається відстань, що визначають через широкий водяний простір;
- ◆ складки місцевості (долини рік, западини, яри), які невидимі (або не цілком видимі) спостережникові, зменшують відстань;
- ◆ при спостереженні лежачи предмети видаються ближчими, ніж при спостереженні стоячи;
- ◆ при спостереженні знизу догори — від подошви гори до вершини предмети видаються ближчими, а при спостереженні згори донизу — дальшими;
- ◆ коли сонце розташоване позаду спостережника, відстань видається меншою; якщо сонце світить в очі — відстань видається більшою, ніж у дійсності;
- ◆ що менше предметів на ділянці, за якою ведеться спостереження (при спостереженні через водяний простір, рівний луг, степ, ріллю), то відстань видається меншою.

Точність визначення відстані окомірно залежить від натренованості спостерігача. Для відстані 1000 м звичайною є помилка в межах 10-20%.

Визначення дальності за кутовими розмірами цілі. Для застосування цього способу потрібно знати лінійну величину предмета, за яким ведеться спостереження (його висоту, довжину або ширину), і той кут (у тисячних), під

яким видно даний предмет. У тисячних долях проградуєвана шкала поля бінокля.

Визначення дальності до цілі за елементами зброї. Визначати дальність до цілей можна за допомогою прицільного пристрою автомата. Мушка автомата на певній відстані перекриває певний відрізок; це — *криюча величина мушки*.

Мушка автомата на відстані 100 м перекриває 25 см, на 200 м — 50 см, на 300 м — 75 см тощо. Використовуючи значення криючої величини мушки, можна визначити відстань до цілей противника, наприклад: мушка автомата удвічі більша за ширину фігури людини (0,5 м), отже, мушка перекриває 1 м. Відстань у цьому випадку до людини становить 400 м.

Контрольні запитання

1. Що таке внутрішня балістика?
2. Що таке зовнішня балістика?
3. Що таке явище пострілу?
4. На які періоди поділяється траєкторія пострілу?
5. Що таке дульна швидкість кулі?
6. Що таке початкова швидкість кулі?

Лекція 7. Стрілецька зброя, поводження з нею, догляд та зберігання. Автомат Калашникова. Пневматична гвинтівка. Малокаліберна гвинтівка.

Рішення про необхідність переозброєння основної стрілецької зброї на *проміжний патрон* було прийнято ще в ході Великої Вітчизняної війни (1941-1945). Такий патрон було створено до 1943 р., і для нього була почата розробка цілого сімейства стрілецької зброї, що включає самозарядний карабін (СКС), автомат і ручний кулемет (РКД).

Розробкою автоматів на конкурсній основі було залучено відразу кількох конструкторів і колективів, і серед них — молодого сержанта Михайла Калашнікова, який працював на Іжевському машинобудівному заводі (ІЖМАШ). У 1946 р. Калашніков разом з іншими учасниками запропонував на конкурс зразок автомата, де він виявив непогані результати. Для другого етапу конкурсу, що проводився в 1947 р., Калашніков трохи переробив свій автомат, і в модифікованому вигляді той був рекомендований до прийняття на озброєння.

Після перших військових випробувань у 1949 р. автомат Калашнікова офіційно взяли на озброєння як «7,62 мм автомат Калашникова зразка 1947 р.», або просто АК (іноді ще позначають АК-47).

Спершу АК-47 мав дульну коробку комбінованої конструкції, зібрану склепкою зі штампованих і фрезерованих елементів, однак така конструкція виявилася недостатньо надійною, і в масове виробництво АК-47 пішов з цільнофрезерованою дульною коробкою.

До 1959 р. АК був модифікований, і в 1959 р. на озброєння беруть автомат АКМ — автомат Калашнікова модернізований, що відрізнявся найперше цільноштампованою дульною коробкою меншої маси, піднятим угору прикладом і зміненним ударно-спусковим механізмом, у конструкцію якого був уведений сповільнювач спрацьовування курка (іноді його помилково називали сповільнювачем темпу стрільби). Разом з АКМ на озброєння взяли й новий багнет-ніж, який мав отвір у клинку, що дозволяло використовувати його разом з піхвами як гострозубці для різання дроту.

У 1974 р. на озброєння армії беруть 5,45 мм стрілецький комплекс, що складається з автомата АК-74 і ручного кулемета РПК-74. Автомат АК-74 призначений для стрільби набоями 5,45x39 мм зі звичайними і трасуючими кулями. Його конструкція практично ідентична АКМ, але є й відмінності; найперше — двокамерний дульний пристрій, що виконує функції полум'ягасника, компенсатора і дульного гальма. Магазин, як правило, з пластмасовим корпусом. Є спеціальне пристосування для спорядження магазину патронами з обойми.

За влучністю стрільби АК-74 в 1,2-1,6 раза перевершує АКМ. Окрім стандартного малокаліберного автомата Калашнікова, випускаються також і його варіанти: АКС-74 зі складним металевим прикладом, укорочений АКС-74 В та АК-74 М з пластмасовими прикладом, цівкою і ствольною накладкою.

Призначення, бойові властивості автомата. Автомат Калашнікова (АК-74) — індивідуальна стрілецька зброя, призначена для знищення живої сили противника та ураження його вогневих засобів. Для ураження противника в рукопашному бою до автомата додається багнет.

Поняття про будову автомата та його автоматичну дію. Автоматична дія при перезарядженні автомата полягає у використанні енергії порохових газів, які відводяться із каналу ствола в газову камеру. Під час пострілу частина порохових газів, які виходять за кулею, спрямовуються через отвір у стінці ствола в газову камеру. Розширюючись у камері, вони тиснуть на передню стінку газового поршня й відкидають поршень, а разом з ним і затворну раму із затвором у заднє положення.

При відході затворної рами назад відбувається відмикання затвора, який витягає з патронника гільзу й за допомогою викидача видаляє її назовні; затворна рама стискає зворотну пружину й зводить курок (ставить його на взвод автоспуску). У переднє положення затворна рама із затвором повертається під дією зворотного механізму, затвор при цьому досилає черговий набій з магазину в набійник і закриває канал ствола, а затворна рама виводить шептало автоспуску з-під взводу автоспуску курка. Курок стає на бойовий звід. Запирання затвора здійснюється його поворотом навколо поздовжньої осі праворуч, у результаті чого бойові виступи затвора заходять за бойові упори ствольної коробки.

Якщо перевідник установлений на автоматичну стрільбу, то стрільба триватиме доки натиснуто спусковий гачок й у магазині є набої. Якщо перевідник установлений на одиночну стрільбу, то при натисканні на спусковий гачок відбудеться тільки один постріл, для здійснення наступного пострілу необхідно відпустити спусковий гачок і натиснути на нього знову.

Розбирання й складання автомата. Розбирання автомата може бути *неповним* і *повним*: неповне використовують для чищення, змащення й огляду автомата; повне — для чищення у разі сильного забруднення автомата, після застосування його під дощем (снігом) і під час ремонту. Занадто часте розбирання автомата шкідливе, тому що прискорює зношування частин і механізмів.

Розбирання і складання автомата слід проводити на столі або чистій підкладці; частини й механізм слід розміщувати в порядку розбирання, поводитися з ними обережно, не класти одну частину на іншу й не застосовувати зайвих зусиль і різких ударів. При складанні автомата необхідно перевірити відповідність номерів ствольної коробки, затворної рами, затвора й інших відокремлюваних деталей, що мають номер.

Навчання розбиранню й складанню на бойових автоматах допускається лише у виняткових випадках з дотриманням як техніки безпеки, так і особливої обережності в поводженні з частинами й механізмами.

Послідовність неповного розбирання автомата

1. Відокремити магазин. Утримуючи автомат лівою рукою за шийку приклада або цівку, правою рукою обхопити магазин. Натискаючи великим пальцем на засувку, подати нижню частину магазину вперед і відокремити його. Після цього перевірити, чи немає набою в набійнику, для чого відпустити перевідник вогню вниз, поставивши його в положення (АВ — автоматична стрільба) або (ОД — одиночна стрільба), відвести за рукоятку затворну раму назад, оглянути патронник, відпустити рукоятку затворної рами й спустити курок з бойового взводу.

Під час розбирання автомата з нічним прицілом після відокремлення магазину відокремити нічний приціл, для чого відвести ручку затискного пристрою ліворуч-

назад, зрушуючи приціл назад, відокремити його від автомата.

2. **Вийняти пенал з приладдям із гнізда приклада.** «Утопити» пальцем правої руки кришку гнізда так, щоб пенал під дією пружини вийшов із гнізда, розкрити пенал і вийняти з нього приладдя — викрутку й вибивач.

3. **Відокремити шомпол.** Відтягнути кінець шомпола від ствола так, щоб його головка вийшла з-під упору на основі мушки, і витягнути шомпол. При ускладненому відокремленні шомпола дозволяється користуватися вибивачем, який слід вставити в отвір головки шомпола, відвести від ствола кінець шомпола й витягнути його.

4. **Відокремити кришку ствольної коробки.** Лівою рукою обхопити шийку (передню частину) приклада, великим пальцем руки натиснути на виступ спрямовуючого паза зворотного механізму, правою рукою підняти догори задню частину кришки ствольної коробки і відокремити кришку.

5. **Відокремити зворотний механізм.** Утримуючи автомат лівою рукою за шийку приклада, правою рукою подати вперед спрямовуючий стержень зворотного механізму до виходу його п'яти з поздовжнього стержня ствольної коробки; підняти задній кінець спрямовуючого стержня й витягнути зворотний механізм із каналу затворної рами.

6. **Відокремити затворну раму із затвором.** Продовжуючи втримувати автомат лівою рукою, правою відвести затворну раму назад до упоре, підняти її разом із затвором і відокремити від ствольної коробки.

7. **Відокремити затворну раму із затвором.** Продовжуючи втримувати автомат лівою рукою, правою відвести затворну раму назад до упоре, підняти її разом із затвором і відокремити від ствольної коробки.

8. **Відокремити затвор від затворної рами.** Узяти затворну раму в ліву руку затвором догори, правою рукою відвести затвор назад, повернути його так, щоб спрямовуючий виступ затвора вийшов з фігурного вирізу затворної рами, і вивести затвор уперед

9. **Відокремити газову трубку зі ствольною накладкою.** Утримуючи автомат лівою рукою, правою прямокутним отвором у корпусі пенала для приладдя

зачепити за виступ замикача газової трубки і повернути його від себе до вертикального положення, зняти газову трубку з патрубку газової камери.

10. Відокремити цівку.

Послідовність складання автомата після неповного розбирання

1. **Приєднати газову трубку зі ствольною накладкою.** Утримуючи автомат лівою рукою, правою одягнути газову трубку переднім кінцем на патрубок газової камери й щільно підігнати задній кінець ствольної накладки до ствола, аж до упору. Повернути за допомогою пенала з приладдям замикач ствольної накладки на себе до входу його фіксатора у виїмку.

2. **Приєднати затвор до затворної рами.** Узяти затворну раму в ліву руку, а затвор - у праву й вставити його циліндричну частину в канал затворної рами, повернути затвор так, щоб його виступ увійшов у фігурний виріз затворної рами, і просунути затвор уперед.

3. **Приєднати затворну раму із затвором до ствольної коробки.** Узяти затворну раму в праву руку так, щоб затвор утримувався великим пальцем у передньому положенні. Лівою рукою обхопити шийку приклада, правою ввести газовий поршень у порожнину колодки прицілу й подати затворну раму вперед настільки, щоб відгини ствольної коробки ввійшли в пази затворної рами, невеликим зусиллям притиснути її до ствольної коробки і подати вперед до упору.

4. **Приєднати зворотний механізм.** Утримуючи автомат лівою рукою, правою рукою ввести зворотний механізм у канал затворної рами, стискаючи зворотну пружину, подати спрямовуючий стержень уперед і, опустивши трохи вниз, завести його п'яту в поздовжній паз ствольної коробки.

5. **Приєднати кришку ствольної коробки.** Вставити кришку ствольної коробки переднім кінцем у напівкруглий виріз на колодці прицілу; натиснути на задній кінець кришки.

долонею правої руки вперед-вниз, щоб виступ напрямного стержня зворотного механізму ввійшов в отвір кришки ствольної коробки.

6. **Спустити курок з бойового взводу й поставити на запобіжник.** Натиснути на спусковий гачок і підняти перевідник режимів стрільби до упору.

7. **Приєднати дульне гальмо-компенсатор.** Закрутити дульне гальмо-компенсатор на різьбовий виступ колодки мушки до упору. Якщо паз дульного гальма-компенсатора не збігся з фіксатором, необхідно відкрити корпус дульного гальма-компенсатора до надійного сполучення паза з фіксатором.

8. **Приєднати шомпол.** Вставити різьбовий кінець шомпола в отвір у кільці цівки й закріпити його. «Утопити» шомпол. Головку шомпола вставити в паз на колодці мушки.

9. **Укласти пенал у гніздо приклада.** Укласти викрутку й вибивач у пенал і закрити його кришкою, укласти пенал дном у гніздо приклада й «утопити» його так, щоб гніздо надійно закрилося кришкою.

10. **Приєднати магазин до автомата.**

Призначення, будова частин і механізмів автомата, приладдя і патронів.

Ствол призначений для спрямування польоту кулі в напрямку цілі. У середині ствол має канал із чотирма гвинтовими нарізами, спрямованими ліворуч-угорупроворуч. Нарізи призначені для надання кулі обертального руху. Виступи між нарізами називають *полями*. Відстань між двома протилежними полями за діаметром називають *калібром ствола*. У казенній частині канал гладкий і виконаний за формою гільзи; ця частина каналу слугує для установки набою, її називають *набійником*. Перехід від набійника до нарізної частини каналу ствола — це кульовий вхід.

Зовні ствол має колодку мушки з виступом для установки дульного гальма-компенсатора, кільце цівки, колодку прицілу, і на казенному зрізі виріз для зачеплення викидача. Колодка мушки й колодка прицілу закріплені на стволі за допомогою штифтів або видавок. Ствол за допомогою штифта з'єднаний зі ствольною коробкою й від неї не відокремлюється.

Дульне гальмо-компенсатор призначене для збільшення купчастості стрільби та зменшення енергії віддачі. Воно має дві комірки (передню і задню) з круглими отворами для вильоту кулі.

Ствольна коробка призначена для з'єднання частин і механізмів автомата, для

забезпечення закривання каналу ствола затвором і запирання затвора. У ствольній коробці міститься ударно-спусковий механізм.

Зверху коробка закривається кришкою.

Прицільний пристрій слугує для наведення автомата при стрільбі по цілях на різні відстані. Він складається із прицілу й мушки.

Приціл складається з колодки прицілу, пластинчастої пружини, прицільної планки й хомутика.

Колодка прицілу має: два сектори для надання прицільній планці певної висоти, вушка для кріплення прицільної планки, отвори для чеки і замкача газової трубки; усередині — гніздо для пластинчастої пружини й порожнину для затворної рами; на задній стінці — напівкруглий виріз для кришки ствольної коробки. Колодка прицілу кріпиться до ствола штифтом. Пластинчата пружина вмонтована в гнізді колодки прицілу й утримує прицільну планку в заданому положенні.

Прицільна планка має гребінь з прорізом для прицілювання та вирізи для тримання хомутика в заданому стані за допомогою спеціальної засувки з пружиною. На прицільній планці згори нанесена шкала з поділками від 1 до 10. Цифри шкали позначають дальність стрільби в сотнях метрів. На прицільній планці нанесена буква «П» — постійна установка прицілу, що відповідає приблизній дальності прямого пострілу, тобто відстані до цілі 440 м.

Хомутик кріпиться до прицільної планки й утримується в заданому стані засувкою. Засувка має зуб, що під дією пружини заскакує у виріз прицільної планки. Мушка вкручена у полозок, який кріпиться у корпусі мушки. На корпусі й колодці нанесені риси, що визначають положення мушки.

Кришка ствольної коробки оберігає від забруднення механізми, які кріпляться в ствольній коробці.

Приклад і пістолетна ручка забезпечують зручність стрільби з автомата. Приклад автомата виготовлений з деревини і має скобу для кріплення паска, гніздо для зберігання пенала з приладдям.

Затворна рама зі штоком пускає в хід затвор й ударно-спусковий механізм. Вона має всередині канал для зворотного механізму й канал для затвора; позаду —

запобіжний виступ; з боків — пази для спрямування руху затворної рами відгинами ствольної коробки; із правого боку — виступ для опускання (повороту) важеля автоспуску й рукоятку для перезарядження автомата; знизу — фігурний виріз для кріплення в ньому спрямовуючого виступу затвора й канавку для проходу відбивача ствольної коробки. У передній частині затворної рами укріплений шток з газовим поршнем.

Корпус затвора на передньому зрізі має циліндричну чашечку під дно гільзи й паз для викидача; з боків — два бойових виступи, які при запиранні затвора заходять у вирізи ствольної коробки; зверху — спрямовуючий виступ для повороту затвора при запиранні й відмиканні; на лівому боці — поздовжній паз для проходу виступу відбивача ствольної коробки (паз наприкінці розширений для забезпечення повороту затвора при запиранні); у потовщеній частині затвора є отвори для осі викидача і штифта ударника. У середині затвор має канавку для кріплення ударника. Ударник має бойок і уступ для шпильки.

Викидач з пружиною і віссю призначений для видалення гільзи з набійника й утримання її аж до викидання зі ствольної коробки. Викидач має зачіп для захоплення гільзи, гніздо для пружини й виріз для осі.

Зворотний механізм призначений для повернення затворної рами із затвором у попереднє положення. Він складається зі зворотної пружини, спрямовуючого стержня, рухомого стержня й муфти.

Газова трубка зі ствольною накладкою складається з газової трубки, переднього й заднього кільця, ствольної накладки, металевого півкільця (якщо дерев'яна накладка) і пластинчастої пружини. Газова трубка спрямовує рух штока газового поршня. Вона має ребра жорсткості. Переднім кінцем газова трубка одягається на патрубок газової камери.

Ствольна накладка захищає руку автоматника від опіків при стрільбі.

Ударно-спусковий механізм призначений для спуску курка з бойового зводу або зі зводу автоспуску, нанесення удару по ударнику, забезпечення автоматичної або одиночної стрільби, припинення стрільби, а також для запобігання пострілів при не повністю замкненому (незамкненому) затворі й для постановки автомата на

запобіжник.

Ударно-спусковий механізм конструкційно вмонтований у ствольній коробці, де кріпиться трьома осями. Ударно-спусковий механізм складається з: курка з бойовою пружиною, сповільнювача курка з пружиною, спускового гачка, шептала одиночної стрільби з пружиною, автоспуску з пружиною, перевідника й трубчастої осі.

Курок з бойовою пружиною слугує для нанесення удару по ударнику.

Цівка призначена для зручності володіння автоматом і оберігає руки стрільця від опіків. Цівка кріпиться до ствола знизу за допомогою кільця цівки і до ствольної коробки за допомогою виступу, що входить у гніздо ствольної коробки.

Магазин призначений для розташування набоїв і подачі їх у ствольну коробку. Пасок для носіння призначений для перенесення автомата в бойовому й похідному положенні. У сумці для магазинів зберігаються й переносяться магазини й приладдя.

Приладдя до автомата. Приладдя слугує для розбирання, складання, чищення й змащення автомата. До приладдя належать: шомпол, протирка, круга (циліндричної форми) щітка, викрутка, вибивач, пенал, маслянка.

Взаємне положення частин і механізмів автомата до заряджання. Затворна рама з газовим поршнем і затвором під дією зворотного механізму перебуває в крайньому передньому положенні: газовий поршень — у каналі труби газової комори. Затвор повернутий навколо поздовжньої осі праворуч, його бойові виступи розташовані у вирізах ствольної коробки — затвор запертий. Зворотно-бойова пружина стиснена мінімально. Важіль автоспуску під дією виступу затворної рами повернутий уперед і вниз.

Курок спущений і впирається в затвор. Ударник під дією курка перебуває в передньому положенні. Бойова пружина стиснена мінімально; своєю петлею вона притискає курок до затвора, а вигнутими кінцями притискає прямокутні виступи спускового гачка до дна ствольної коробки, у цьому положенні хвіст спускового гачка перебуває в передньому положенні. Сповільнювач курка під дією своєї пружини переднім виступом притиснутий до дна ствольної коробки. Перевідник перебуває в крайньому верхньому положенні й закриває східчастий фасонний виріз

у кришці ствольної коробки (перевідник стоїть на запобіжнику); сектор перевідника введений у виріз шептала одиночного вогню і розташований над правим прямокутним виступом спускового гачка (стопорить спусковий гачок).

Робота частин і механізмів під час заряджання та стрільби. Для заряджання автомата необхідно приєднати до нього споряджений магазин, поставити перевідник на автоматичну (АВ) або одиночну (ОД) стрільбу, відвести затворну раму назад до упору й різко відпустити її. Автомат заряджений. Якщо не передбачається негайне відкриття стрільби, то необхідно поставити перевідник на запобіжник. При приєднанні магазину його зачеплення заходить за виступ ствольної коробки, а опорний виступ фіксується засувкою й магазин утримується у вікні ствольної коробки. Верхній набій, упираючись знизу в затворну раму, стискає пружину магазину.

При постановці перевідника на автоматичну стрільбу східчастий виріз у кришці ствольної коробки для рукоятки затворної рами звільняється, сектор перевідника перекриває східчастий виступ шептала одиночної стрільби, але не перешкоджає повороту спускового гачка. При відведенні затворної рами назад (на довжину вільного ходу) затворна рама, діючи переднім скосом фігурного вирізу на ведучий виступ затвора, повертає затвор ліворуч, бойові виступи затвора виходять із вирізів ствольної коробки — відбувається відкриття затвора, виступ затворної рами звільняє важіль автоспуску, а шептало автоспуску під дією пружини притискається до передньої площини курка.

При подальшому відведенні затворної рами разом з нею відходить назад затвор, відкриваючи канал ствола, зворотна пружина стискується, курок під дією затворної рами повертається на осі, бойова пружина закручується, бойовий взвод курка послідовно заскакує за фігурний виступ спускового гачка й під засувку сповільнювача курка, а потім курок стає на нижній виступ шептала автоспуску, важіль автоспуску при цьому піднімається догори і стає проти руху виступу затворної рами.

Щойно нижня площина затворної рами пройде вікно для магазину, набой під дією пружини магазину підіймуться до упору верхнім набоем у загин стінки магазину. Під час руху затворної рами вперед затвор виштовхує з магазину верхній

набій, досилає його в набійник і закриває канал ствола.

При підході затвора до казенного зрізу ствола зачіп викидача заскакує в кільцеву проточку гільзи, затвор під дією скосу лівого вирізу ствольної коробки на скіс лівого бойового упору затвора, а потім, під дією фігурного вирізу затворної рами на ведучий виступ затвора, повертається навколо поздовжньої осі праворуч, бойові виступи затвора заходять за бойові упори ствольної коробки — затвор зачинається. Затворна рама, продовжуючи рух уперед, виступом повертає важіль автоспуску вперед і вниз, виводячи шептало автоспуску з-під взводу автоспуску курка; курок під дією бойової пружини повертається, виходить з-під засувки сповільнювача й стає на бойовий звід.

Набої в магазині під дією пружини піднімаються догори до упору верхнім набоєм у затворну раму.

Поставлений на запобіжник перевідник закриває східчастий виріз кришки ствольної коробки й стає на шляху руху рукоятки затворної рами назад; сектор перевідника повертається вперед і стає над правим прямокутним виступом спускового гачка (замикається спусковий гачок).

Робота частин і механізмів при стрільбі. Робота частин і механізмів при автоматичній стрільбі. Для здійснення автоматичної стрільби необхідно поставити перевідник на автоматичну стрільбу (АВ), якщо він не був поставлений при заряджанні, і натиснути на спусковий гачок.

При поставленні перевідника на автоматичну стрільбу сектор перевідника звільняє прямокутний виступ спускового гачка (відмикає спусковий гачок), але перекриває фігурний виступ шептала одиночної стрільби.

Спусковий гачок отримує можливість повертатися навколо своєї осі, шептало одиночної стрільби від повороту разом зі спусковим гачком утримується сектором перевідника.

При натисканні на спусковий гачок його фігурний виступ виходить із зачеплення з бойовим взводом курка. Курок під дією бойової пружини повертається на своїй осі та енергійно вдаряє по ударнику. Ударник бойком розбиває капсуль набою. Пороховий заряд капсуля набою загорається, полум'я через спеціальні отвори в дні гільзи передається до порохового заряду й запалює

його. Автомат стріляє.

Куля під дією порохових газів рухається вздовж каналу ствола; як тільки вона мине газовідвідний отвір, частина газів спрямовується через цей отвір у газову камеру, тисне на газовий поршень штока й відкидає затворну раму назад. Відходячи назад, затворна рама (як і при відведенні її назад за ручку) переднім скосом фігурного вирізу повертає затвор навколо поздовжньої осі й виводить його бойові виступи через бойові упори ствольної коробки — відбувається відмикання затвора й відкривання каналу ствола, виступ затворної рами звільняє важіль автоспуску, він під дією пружини трохи піднімається доверху, і шептало автоспуску притискається до передньої площини курка. До цього моменту куля залишає канал ствола.

Після вильоту кулі з каналу ствола порохові гази потрапляють у задню камеру дульного гальма-компенсатора, розширюються й через компенсаційні отвори утворюють реактивну силу, яка відкидає дульну частину автомата у бік, протилежний розташуванню отворів (ліворуч вниз), таким чином забезпечується зменшення дії факела полум'я і сили звуку при пострілі на автоматника. Затворна рама із затвором за інерцією продовжує рух назад: гільза, яка утримується зацепом викидача, надходить на корпус відбивача ствольної коробки й викидається назовні.

Надалі робота частин і механізмів, за винятком роботи курка й сповільнювача, відбувається так само, як і при заряджанні. Курок стає на верхній виступ шептала автоспуску й утримується на ньому при поверненні затворної рами із затвором у переднє положення. Після того як затвор доправить верхній набій з магазину в набійник, відбувається закривання каналу ствола й запирання затвора, затворна рама, продовжуючи рух уперед, виводить шептало автоспуску з-під взводу автоспуску курка.

Курок під дією бойової пружини повертається й ударяє по засувці сповільнювача курка; сповільнювач повертається назад, підставляючи під удар курка передній виступ; унаслідок цих ударів по сповільнювачу рух курка вперед трохи сповільнюється, що дозволяє стволу після удару по ньому затворної рами із затвором прийняти положення, близьке до початкового, і цим покращити купчастість стрільби. Після удару по передньому виступу сповільнювача курок б'є

по ударнику. Автомат стріляє.

Робота частин і механізмів автомата повторюється. Автоматична стрільба триватиме, доки буде натиснутим спусковий гачок, а в магазині будуть наявні набої.

Для припинення стрільби необхідно відпустити спусковий гачок. При цьому спусковий гачок під дією бойової пружини повернеться, і його фігурний виступ встане на шляху руху бойового взводу курка, тоді курок стає на бойовий взвод. Стрільба припиняється, але автомат залишається зарядженим, готовим до проведення подальшої стрільби в автоматичному режимі.

Робота частин і механізмів автомата під час стрільби одиночними пострілами.

Для стрільби автомата одиночними пострілами перевідник режиму вогню необхідно поставити на позначку «ОД» і натиснути на спусковий гачок. Під час установки режиму стрільби з положення «На запобіжник» у положення «ОД» його сектор вивільняє прямокутний виступ спускового гачка, останній повністю виходить з вирізу шептала одиночного вогню і під час стрільби в роботі ударно-спускового механізму участі не бере. При натисканні на спусковий гачок його фігурний виступ виходить із зачеплення з бойовим взводом курка. Курок під дією пружини повертається навколо своєї осі й енергійно ударає по ударнику. Автомат стріляє. Після першого пострілу частини і механізми виконують ту саму роботу, що і під час автоматичної стрільби, але наступний вистріл не відбувається, тому що разом зі спусковим гачком повертається вперед шептало одиночного вогню, і його зачеплення зупиняється навпроти бойового взводу курка. Бойовий взвод курка застопорить шептало одиночного вогню, а курок зупиниться в задньому положенні.

Положення частин ударно-спускового механізму після пострілу. Для виконання наступного пострілу необхідно відпустити спусковий гачок і повторно натиснути його. Коли спусковий гачок буде відпущений, він під дією сили бойової пружини обернеться разом із шепталом одиночного вогню. Шептало одиночного вогню вийде із зачеплення з бойовим взводом і звільнить курок. Курок стає на бойовий взвод. Під час натискання на спусковий гачок його фігурний виступ

виходить із зачеплення з бойовим взводом курка, і робота частин і механізмів повторюється.

Затримки під час стрільби. Затримку, що виникла під час стрільби, варто спробувати усунути перезарядженням, для чого швидко відвести затворну раму за ручку назад до упору, відпустити її й продовжувати стрільбу. Якщо затримка не усунулася, то необхідно з'ясувати причину її виникнення й усунути затримку.

Догляд і зберігання, поводження з автоматом

Заходи безпеки при поводженні з автоматом і патронами. Навчання розбиранню й збиранню автомата здійснюється тільки на навчальних автоматах. Навчання на бойових автоматах дозволяється у виняткових випадках із дотриманням особливої обережності в поводженні з частинами й механізмами.

Перед підготовкою автомата до стрільби, а також перед чищенням і змащенням слід переконатися в тому, що він не заряджений. Під час усіх навчальних дій із зарядженим автоматом категорично заборонено спрямовувати його на людей або в бік, де можуть перебувати люди.

Стрільбу в закритому тирі потрібно здійснювати лише за наявності витяжної вентиляції, тому що порохові гази, які виділяються під час стрільби, є токсичними. Після закінчення стрільби автомат обов'язково розряджають і ставлять на запобіжник. Після інтенсивної автоматичної стрільби забороняється доторкатися до ствола.

Підготовка автомата до стрільби

Підготовка автомата до стрільби проводиться з метою забезпечення безвідмовної роботи його під час ведення вогню. Для підготовки автомата до стрільби необхідно перевірити чищення, оглянути автомат у розібраному виді й змастити, оглянути автомат у зібраному виді, оглянути магазин. Безпосередньо перед стрільбою прочистити насухо канал ствола, оглянути набої й спорядити ними магазини.

Якщо автомат тривалий час перебував на морозі, перед його зарядженням слід кілька разів уручну енергійно відтягнути назад і просунути вперед затворну раму.

Малокаліберна гвинтівка. Пневматична гвинтівка

Малокаліберна гвинтівка Тульського збройового заводу ТОЗ-8М, калібру

5,6 мм, з відкритим секторним прицілом є безвідмовною й надійною в експлуатації, має високу купчастість бою.

Гвинтівка ТОЗ-12 з діоптрійним прицілом призначена для початкового навчання із стрільби та тренування стрільців.

Загальна будова гвинтівки і призначення основних механізмів і деталей. Ствол призначений для спрямування польоту кулі. Ствольна коробка призначена для розміщення затвора і спускового механізму. Затвор використовують для того, щоб надсилати набій у набійник, закривати канал ствола, здійснювати постріл, викидати стріляну гільзу. Спусковим механізмом здійснюють спуск курка з бойового зводу. Прицільний пристрій служить для спрямування гвинтівки в ціль і надання їй потрібного кута прицілювання. Тильна кришка захищає очі стрільця від опіку в разі прориву газу під час стрільби. Ложе з'єднує усі частини гвинтівки, слугує для зручності при стрільбі; має приклад, шийку, цівку. Будова набоїв. Для стрільби з малокаліберної гвинтівки використовуються унітарні набої. Унітарний набій складається з кулі для ураження цілі; порохового заряду, що є джерелом енергії, необхідної для випускання кулі зі ствола із визначеною швидкістю; капсуля-запальника для запалення пороху; гільзи, яка є корпусом і об'єднує всі елементи набою.

Набої мають задовольняти таким вимогам: забезпечувати надійну стрільбу зброї в різних кліматичних умовах; не втрачати властивостей під час зберігання; бути безпечними для людини, яка ними стріляє, а також при зберіганні й транспортуванні.

Заряджання малокаліберної гвинтівки виконують так: відкривши і відвівши затвор, узяти набій великим і вказівним пальцями правої руки і підштовхнути його вперед, доки закраїна гільзи не наштовхнеться на торець ствола; закрити затвор.

Необхідно пам'ятати, що зброю можна заряджати тільки на лінії вогню після команди керівника «Заряджай!». Набої видаються за розпорядженням керівника стрільби лише на лінії вогню. Якщо результати влучання перевіряються після кожного пострілу, то видають лише по одному набою.

Пневматична гвинтівка — це зброя, призначена для ураження цілі на

віддалі кулею, що приводиться в рух енергією стиснутих газів або повітрям. Пневматична гвинтівка пружинно-компресійного типу, належить до наймасовіших моделей: до сьогодні випущено близько 2,2 млн одиниць. Відрізняється простотою й високою надійністю.

Однозарядна пружинно-поршнева гвинтівка моделі ІЖ-38 обладнана нарізним сталевим стволом. Для стрільби з неї використовуються лише свинцеві кулі.

Зведення здійснюється «переломом» ствола, рухом донизу-назад-уперед-догори. При зведенні відкривається казенний зріз ствола для ручного заряджання кулі. Має блокування від випадкового пострілу в момент зведення при не повністю замкненому каналі ствола. Відкритий приціл — з мікрометричним регулюванням за горизонталлю й вертикаллю і змінюваною довжиною прицільної лінії. Є автоматичний запобіжник, блокувальний спусковий гачок. Мушка закрита (нерухома), положення цілика регулюється за вертикаллю й горизонталлю мікрометричними гвинтами. Регулюється довжина прицільної лінії.

Прийоми і правила стрільби з малокаліберної та пневматичної гвинтівок.

Безпека під час проведення стрільби з малокаліберної та пневматичної гвинтівок вимагає її чіткої організації, знання і точного дотримання порядку і правил, встановлених на стрільбищі або в тирі, високої дисциплінованості всіх учасників стрільби.

Щоб не допустити нещасних випадків і гарантувати безпеку тих, хто стріляє, а також тих, хто перебуває на стрільбищі або в тирі, забороняється:

- ◆ вести стрільбу з несправної зброї;
- ◆ брати на вогневому рубежі зброю, торкатися її, підходити до неї без дозволу керівника стрільби;
- ◆ заряджати і передавати зброю без команди керівника;
- ◆ прицілюватися в мішені навіть незарядженою зброєю, якщо біля мішеней перебувають люди;
- ◆ спрямовувати зброю вбік або назад, а також у людей, у якому б стані зброя не була (незаряджена, несправна, навчальна, розібрана);
- ◆ виносити заряджену зброю з лінії вогню;

- ◆ перебувати на лінії вогню тим, хто не входить до зміни, що стріляє;
- ◆ залишати на лінії вогню заряджену або з відкритим затвором зброю;
- ◆ використовувати гвинтівки і патрони до них з метою, не пов'язаною з виконанням «Програми допризовної підготовки юнаків»;
- ◆ розбирати патрони, запресовані та завальцьовані деталі.

При розбиранні та складанні зброї необхідно користуватися тільки штатним справним приладдям і спеціальним інструментом, не прикладати надмірної сили, не вдаряти частини зброї одна об одну.

Не можна зберігати гвинтівку з пластмасовими деталями в приміщеннях разом з фенолами, концентрованими кислотами, лугами, органічними розчинниками й іншими речовинами, що руйнують пластичні маси.

Під час перевезення (перенесення) навчальної зброї (малокаліберних та пневматичних гвинтівок) вона має бути розряджена. Переносити зброю в навчальних приміщеннях і на заняттях у полі, у вогневому класі (містечку), тирі можна тільки в положенні «на ремінь» чи «на плече».

Контрольні запитання.

1. Для чого призначений автомат Калашнікова АК-74?
2. Які бойові властивості має автомат Калашнікова АК-74?
3. Охарактеризуйте загальну будову автомата Калашнікова АК-74.
4. Назвіть порядок і послідовність прицілювання.
5. Дайте розгорнуту відповідь, у чому полягає порядок обслуговування автомата після стрільби.

Лекція 8. Статути Збройних Сил України. Військовослужбовці та відносини між ними.

Військовослужбовці Збройних сил України. Військовослужбовці — громадяни України, які проходять дійсну військову службу в складі Збройних сил України відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

До військовослужбовців відносять осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів, військовослужбовців строкової служби і військової служби за контрактом Збройних сил України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, військ Цивільної оборони, а також інших військових формувань, створених відповідно до законів України, військовослужбовців-жінок, слухачів та курсантів військово-навчальних закладів. Усі військовослужбовці мають відповідні військові звання, користуються всіма соціально-економічними, політичними та особистими правами і свободами, виконують обов'язки громадян України, передбачені Конституцією України. Військовослужбовці перебувають на державному утриманні (грошовому, продовольчому та речовому забезпеченні).

Військові звання, знаки розрізнення і форма одягу військовослужбовців.

Військові звання — це ранги різних ступенів, що присвоюються військовослужбовцям відповідно до їхньої посади, кваліфікації, фахової підготовки та терміну служби у військових формуваннях. Військове звання визначає положення, а відповідно права й обов'язки одних військовослужбовців по відношенню до інших військовослужбовців. Старший за військовим званням має право командних функцій над іншими військовими особами в точно визначеному обсязі.

У сучасних Збройних силах України кожному військовослужбовцю та військовозобов'язаному присвоюється військове звання відповідно до груп: рядовий склад, сержантський і старшинський склади, молодший, старший та вищий офіцерський склади.

Знаки розрізнення на форменому одязі військовослужбовців ЗСУ відповідають їх персональному званню. Це — погони і петлиці, нагрудні знаки,

знаки на головних уборах, погонах і петлицях, канти, лампаси.

Погони старшого офіцерського складу, крім звичайних зірок, мають додаткові вінки з листя калини, а у вищого складу — схрещені булави у калиновому вінку.

Знаки розрізнення військових звань професійного сержантського складу ЗСУ складаються з таких елементів: шеврон, дуга, прямокутник, зірка. На погонах сержантів і старшин нашивки указують на військове звання, а на петлицях прикріплюються емблеми, відповідні до роду військ та служб.

Обов'язковим атрибутом знаків розрізнення військовослужбовців Збройних сил України є тризуб - символ незалежної України.

Зразки форми одягу і знаків розрізнення військовослужбовців Збройних сил затверджуються постановою Кабінету Міністрів. Форма одягу та правила носіння форми одягу і знаків розрізнення військовослужбовців України встановлюється наказом Міністра оборони.

Обов'язки рядового (матроса) у повсякденній діяльності регламентуються Статутом внутрішньої служби. Рядовий (матрос) у мирний і воєнний час відповідає за точне та вчасне виконання покладених на нього обов'язків і поставлених йому завдань, а також за утримання своєї зброї та дорученої техніки у справному стані, за збереження виданого йому майна. Рядовий (матрос) підпорядковується командирові відділення.

За зразкове виконання обов'язків військової служби, успіхи в бойовій підготовці та зразкову дисципліну рядовому може бути надане військове звання старший солдат, а матросу — старший матрос. Він зобов'язаний допомагати командирові відділення в навчанні та вихованні рядових (матросів).

Рядовий (матрос) зобов'язаний:

- сумлінно вивчати військову справу, зразково виконувати свої службові обов'язки, засвоювати все, чого навчають командири (начальники), та бути готовим до виконання завдань, пов'язаних із захистом Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України;

- знати посади, військові звання та прізвища своїх прямих начальників до командира з'єднання включно;

- виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим

званням військовослужбовців, шанувати честь і гідність товаришів по службі, додержувати правил військової ввічливості, поведінки та військового вітання;

- зберігати державну таємницю, точно, ініціативно, сумлінно виконувати накази командирів (начальників);

- постійно бути охайно одягненим за формою одягу та взуття, своєчасно й акуратно їх лагодити, щоденно чистити і зберігати у визначених місцях;

- повсякденно загартовувати себе, удосконалювати фізичну підготовку; додержувати правил особистої та громадської гігієни;

- досконало володіти зброєю і технікою, тримати їх завжди справними, чистими, готовими до бою;

- неухильно виконувати правила безпеки під час використання зброї, у роботі з технікою та в інших випадках, а також додержувати правил пожежної безпеки;

- бути хоробрим і дисциплінованим, не припускатися негідних вчинків і стримувати від них інших військовослужбовців;

- за потреби відлучитися в межах розташування військової частини (підрозділу) запитати дозволу в командира відділення, а після повернення доповісти йому про прибуття;

- під час перебування поза розташуванням військової частини поводитися з гідністю і честю, не допускати порушень громадського порядку та негідних вчинків.

Обов'язки, права, відповідальність військовослужбовців

Обов'язки та права військовослужбовців визначені Конституцією та Законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», іншими законами України, а також ухвалені відповідно до них укази Президента України та інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби та статусу військовослужбовців, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Конституційним обов'язком громадян України є захист Вітчизни, її

незалежності та територіальної цілісності.

Загальні обов'язки військовослужбовців

Кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки в обсязі завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних сил України, а також відповідними посібниками, порадами, положеннями, інструкціями.

Військовослужбовець зобов'язаний додержуватися вимог безпеки, уживати заходів щодо запобігання захворюванню, травматизму, повсякденно підвищувати фізичну загартованість і тренуваність, утримуватися від шкідливих для здоров'я звичок.

Військовослужбовець має знати і неухильно додержувати прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права.

Права військовослужбовців

Військовослужбовці перебувають під захистом держави і мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, закріплених Конституцією і законами України.

Держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих до них нормативно-правових актів.

Під час виконання службових обов'язків вони мають право застосовувати заходи фізичного впливу, а також носити, зберігати та використовувати спеціальні засоби, зброю в порядку, встановленому законодавством, але лише за умови, що інші заходи виявилися неефективними або якщо через обставини застосування інших заходів є неможливим.

Відповідальність військовослужбовців

За вчинені правопорушення військовослужбовці несуть дисциплінарну, адміністративну, матеріальну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України. Військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення за вчинене правопорушення, не звільняються від

матеріальної та цивільно-правової відповідальності за ці правопорушення.

За вчинення злочину військовослужбовці притягаються до кримінальної відповідальності на загальних підставах.

Відносини між військовослужбовцями

Військовослужбовці мають бути прикладом високої культури, скромності та витримки, дотримувати військової честі, захищати свою гідність і поважати гідність інших. За поведінкою військовослужбовців складають враження не лише про них, а й про честь Збройних сил України в цілому.

Начальники та підлеглі, старші та молодші за військовим званням, їх права та обов'язки. Одним із принципів будівництва і керування Збройними силами України є єдиноначальність, тобто командир (начальник) наділений усією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладеної на нього персональної відповідальності перед державою за всі сфери життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця.

Командиру (начальникові) надано права одноособово приймати рішення, віддавати накази та забезпечувати виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних сил України.

За своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути *начальниками* або *підлеглими*.

Начальники — це посадові особи, яким статути надають певні права й обов'язки щодо підлеглих. Начальники, яким військовослужбовці підлягають за службою, зокрема і тимчасово, стають прямими начальниками для цих військовослужбовців.

Найближчого до підлеглого прямого командира називають *безпосереднім начальником*. Про все, що сталося з військовослужбовцем і стосується виконання ним службових обов'язків, а також про зроблені йому зауваження військовослужбовець зобов'язаний доповідати своєму безпосередньому начальникові. Зі службових та особистих питань військовослужбовець має звертатися до свого безпосереднього начальника, а якщо він не може їх вирішити

— до наступного прямого начальника.

Начальник має право віддавати підлеглому накази і перевіряти їх виконання.

Підлеглий зобов'язаний ставитися з повагою до начальника і беззастережно виконувати його накази, крім випадків віддання явно злочинного наказу. Якщо підлеглий вважає, що стосовно нього вчинено неправомірні дії, він має виконати наказ, а після цього може подати скаргу.

За військовими званнями начальниками є:

✓ сержанти і старшини — для солдатів і матросів однієї з ними військової частини;

✓ прапорщики і мічмани — для сержантів і старшин, солдатів і матросів однієї з ними військової частини;

✓ молодші офіцери — для сержантів, прапорщиків і мічманів однієї з ними військової частини та старшин, рядових і матросів;

✓ старші офіцери з військовими званнями «підполковник», «капітан 2-го рангу», «майор», «капітан 3-го рангу» — для прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, рядових і матросів;

✓ генерали, адмірали, полковники, капітани 1-го рангу — для молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, солдатів і матросів;

✓ генерали армії України, генерал-полковники, адмірали — для старших і молодших офіцерів, прапорщиків і мічманів, сержантів і старшин, рядових і матросів.

Військовослужбовці, які за своїм службовим становищем і військовим званням не є відносно інших військовослужбовців начальниками або підлеглими, можуть бути старшими чи молодшими (залежно від військового звання).

Старші за військовим званням мають право вимагати від молодших за званням дотримання військової дисципліни, громадського порядку і форми одягу, а також правил поведінки та військового вітання.

Молодший за званням повинен беззастережно виконувати всі вимоги старшого і ставитися до нього з повагою. У разі спільного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, що не підпорядковані один одному, а їх службові стосунки не визначені командиром (начальником), старший із них за

посадою, а за рівних посад — старший за військовим званням є начальником.

Порядок віддання та виконання наказів. Накази віддаються, як правило, у порядку підпорядкованості. За крайньої потреби, командир, старший за службовим становищем, ніж безпосередній начальник, може віддати наказ підлеглому, минаючи його безпосереднього начальника, але про це повідомляє безпосереднього начальника підлеглого чи наказує підлеглому особисто доповісти своєму безпосередньому начальникові.

Наказ можна віддавати одному чи групі військовослужбовців усно або письмово, у тому числі з використанням технічних засобів зв'язку. Наказ належить сформулювати чітко: він не може допускати подвійного тлумачення.

Командир відповідає за відданий наказ, його наслідки та відповідність законодавству, а також за невжиття заходів для його виконання, за зловживання, перевищення влади чи службових повноважень. За віддання і виконання явно злочинного наказу (розпорядження) винні особи притягаються до відповідальності згідно із законом.

Військовослужбовець після отримання наказу відповідає: «Слухаюсь» і далі виконує його. Для того щоб переконатися, чи правильно підлеглий зрозумів відданий наказ, командир (начальник) може зажадати від нього стисло передати зміст наказу. Підлеглий має право звернутися до командира (начальника) з проханням уточнити наказ.

Військовослужбовець зобов'язаний неухильно виконати відданий йому наказ у зазначений термін. Про виконання або невиконання наказу військовослужбовець зобов'язаний доповісти командирові (начальникові), який віддав наказ, і своєму безпосередньому командирові (начальникові), а при невиконанні або несвоєчасному (неповному) виконанні наказу вказати, з яких причин. Якщо військовослужбовець розуміє, що він неспроможний виконати наказ своєчасно та повною мірою, він повинен про це доповісти вищезазначеним особам негайно.

У разі, коли військовослужбовець, який виконує наказ, отримав від іншого командира (начальника), старшого за службовим становищем чи військовим званням, новий наказ, що стане перешкодою для виконання попереднього, він доповідає про це командирові (начальникові), який віддав наступний наказ, і після

отримання його згоди припиняє виконання попереднього наказу.

Командир (начальник), який віддав наступний наказ, повідомляє про це командира (начальника), який віддав попередній наказ.

Правила військової ввічливості, поведінки та військового вітання військовослужбовців. Усі військовослужбовці мають під час зустрічі (обгону) вітати один одного, додержуючи правил, визначених Стройовим статутом Збройних сил України. Військове вітання — це вияв взаємної поваги і згуртованості військовослужбовців. У питаннях служби вони звертаються один до одного на «Ви».

Начальники й старші за військовим званням військовослужбовці у питаннях служби до підлеглих і молодших звертаються за військовим званням і прізвищем або тільки за званням, але додаючи тоді перед званням слово «товаришу». Наприклад: «Рядовий Ткачук», «Товаришу рядовий»; «Сержанте Левчук», «Товаришу сержанте»; «Прапорщику Собчук», «Товаришу прапорщику»; «Лейтенанте Панченко», «Товаришу лейтенанте». Військовослужбовці під час звертання до них командира (начальника) або старшого за військовим званням повинні стати в стройове положення.

Підлегли і молодші за військовим званням звертаються в службових справах до командирів (начальників) і старших за військовим званням, додаючи перед званням слово «Товаришу». Наприклад: «Товаришу лейтенанте».

За потреби звернутися до іншого військовослужбовця в присутності командира (начальника) або старшого за військовим званням, слід попросити на це дозволу командира (начальника) або старшого за військовим званням. Наприклад: «Товаришу полковнику, дозвольте звернутися до майора Лісового».

Під час звертання один до одного поза строем, а також у разі віддавання чи отримання наказу військовослужбовці мають стати в стройове положення, а ті, що вдягнені в головний убір, прикладають руку до нього.

Доповідаючи чи вислуховуючи рапорт, військовослужбовець прикладає руку до головного убору й опускає її після закінчення доповіді. Якщо перед доповіддю строю віддавалася команда «Струнко», то доповідач за наступною командою «Вільно» повторює її й опускає руку. У громадських місцях, у міському транспорті

та приміських поїздах за відсутності вільних місць військовослужбовець має запропонувати своє місце командирові (начальникові) або старшому.

Якщо під час зустрічі немає можливості вільно розминутися з командиром (начальником) або старшим за військовим званням, підлеглий (молодший за військовим званням) має, вітаючи, пропустити його. Якщо потрібно обігнати командира (начальника) або старшого за військовим званням, слід попросити в нього на це дозволу.

Військовослужбовцям заборонено тримати руки в кишенях одягу, а також сидіти в присутності командира або старшого за військовим званням без його дозволу.

Військовослужбовцям належить бути ввічливими в спілкуванні з іншими особами, виявляти особливу увагу до осіб похилого віку, жінок і дітей, поступатися їм місцем у громадському транспорті, сприяти захисту честі й гідності громадян, дотриманню громадського порядку та надавати потерпілим допомогу, якщо сталися нещасні випадки, виникли пожежі чи трапилися стихійні лиха.

Правила військової ввічливості, поведінки та військового вітання обов'язкові також для прапорщиків і мічманів, осіб молодшого, старшого і вищого офіцерського складу, які перебувають у запасі й у відставці, якщо вони носять військову форму одягу.

Внутрішній порядок у військовій частині та її підрозділах

Внутрішній порядок — це суворе дотримання визначених військовими статутами правил розміщення, повсякденної діяльності, побуту військовослужбовців у військовій частині (підрозділі) й несення служби добовим нарядом.

Внутрішній порядок досягається:

- ✓ глибоким розумінням, свідомим і неухильним виконанням військовослужбовцями обов'язків, визначених законами України та військовими статутами Збройних сил України;
- ✓ чіткою організацією бойової підготовки;
- ✓ зразковим бойовим чергуванням та несенням служби добовим нарядом;
- ✓ неухильним виконанням розпорядку дня;

✓ дотриманням правил експлуатації озброєння, бойової та іншої техніки, матеріальних засобів, створенням у місцях розташування військовослужбовців умов для їх повсякденної діяльності, життя й побуту, що відповідають вимогам військових статутів Збройних сил України;

✓ цілеспрямованою виховною роботою, поєднанням високої вимогливості командирів (начальників) з постійною турботою про підлеглих у дотриманні їх прав, задоволенні потреб і зміцненні здоров'я;

✓ дотриманням вимог пожежної безпеки, а також проведенням заходів щодо охорони довкілля в районі діяльності військової частини.

Правила розміщення і повсякденної діяльності військовослужбовців

Розміщення особового складу в приміщеннях казарми.

Військовослужбовці, які проходять строкову військову службу, курсанти військових навчальних закладів, крім матросів і старшин, які перебувають на кораблях, розміщуються в казармах, а ті, що проходять військову службу за контрактом, — у службових жилих приміщеннях.

Для розміщення кожної роти необхідно передбачати такі приміщення: спальне приміщення для особового складу; народознавчу світлицю; кімнату для командира роти; кімнату для підготовки офіцерів до занять; кімнату для підготовки сержантів до занять; кімнату для зберігання зброї; кімнату (місце) для чищення зброї; кімнату побутового обслуговування; кімнату для зберігання майна роти та особистих речей військовослужбовців; кімнату (місце) для занять фізичними вправами та спортом; кімнату для вмивання; сушарню для просушування обмундирування і взуття; місце для зберігання господарського інвентарю; душову; туалет.

Заняття у військовій частині проводять у відповідно обладнаних класах. У спальних приміщеннях відводиться площа з розрахунку 2,5—4 м² на кожного військовослужбовця.

При цьому об'єм повітря має становити 9-12 м³ на одну особу. Ліжка в спальних приміщеннях розставляються так, щоб біля кожного з них чи біля двох зсунутих разом лишалося місце для тумбочок. Ліжка мають бути однаковими (стандартними) і розставляються не ближче 50 см від зовнішніх стін із

додержанням суворого рівняння. Ліжка в спальних приміщеннях можуть бути розміщені в один або два яруси. Тумбочка біля ліжка призначена для зберігання предметів туалету, комірців, носових хустинок та інших дрібних предметів особистого користування. У тумбочці також можна зберігати книги й зошити.

Постіль військовослужбовців, розміщених у казармі, має складатися з ковдри, двох простирадл, подушки з наволочкою, матраца й підстилки. Біля кожного ліжка мають бути тапочки, килимки чи доріжки. Забороняється сідати й лягати на постіль в обмундируванні, за винятком чергового роти під час відпочинку (сну). Рушники для обличчя складаються вдвоє за довжиною і вішаються на спинках ліжок у головах, а рушники для ніг — на нижніх поперечинах ліжок у ногах і підгортаються під матраци. Польові утеплені куртки, брюки та головні убори зберігаються в шафах, установлених у приміщеннях казарми, парадно-вихідне обмундирування та спортивний одяг — на вішаках у шафах кімнати для зберігання майна. Спеціальне обмундирування, призначене для роботи, поміщають поза спальним приміщенням роти в спеціальних шафах, на окремих стелажах і вішаках.

Місця для зберігання всіх видів обмундирування закріплюються за військовослужбовцями й позначаються ярликами із зазначенням військового звання, прізвища та ініціалів військовослужбовця. Повсякденне обмундирування і ремінь поясний перед сном охайно і в певному порядку складають на табуретку, взуття ставлять у ногах біля ліжка. Одяг, білизна і взуття за потреби просушуються в сушарнях. Укомплектовані речові мішки, сталеві шоломи та індивідуальні засоби захисту зберігаються в спальному чи іншому приміщенні в шафах чи на стелажах. На особистих предметах обмундирування, взуття та спорядження військовослужбовців строкової служби ставиться номер їх військового квитка. Порядок зберігання й користування фотоапаратами, магнітофонами, радіоприймачами та іншою побутовою радіоелектронною технікою для військовослужбовців строкової служби встановлюється командиром частини.

Умивальники обладнуються з розрахунку один кран на 5-7 осіб, не менше двох ножних ванн з проточною водою на роту.

Для чищення обмундирування й взуття виділяються окремі спеціально обладнані приміщення або місця. Курити дозволяється в спеціально відведених та

обладнаних кімнатах чи місцях. Туалети обладнуються з розрахунку одна кабіна з унітазом та один пісуар на 10-12 осіб. Туалети слід утримувати в чистоті, своєчасно дезінфікувати, забезпечувати їх вентиляцію та освітлення. Кімната побутового обслуговування обладнується місцем для ремонту обмундирування, місцем для прасування речового майна, місцем для гоління, місцем для шевця, місцем для перукаря.

У спальних приміщеннях для особового складу або в інших приміщеннях на видному місці розміщують на спеціальних щитах розпорядок дня, розклад занять, листки нарядів, опис майна і необхідні інструкції.

Розміщення зброї у приміщеннях казарми. У підрозділах (на кораблях) стрілецька зброя, у тому числі навчальна, та боєприпаси до неї зберігаються в кімнаті для зберігання зброї з металевими ґратами на вікнах і других дверях, з комірками 150 x 150 мм і з діаметром отворів ґрат приблизно 10 мм. Кімната має бути обладнана електрозвуковою та світловою сигналізацією, яка працюватиме й у разі відключення промислової електромережі, з прихованим виводом сигнальних пристроїв до чергового частини. У кімнаті для зберігання зброї вивіщується опис матеріальних засобів, де зазначається кількість ставниць, шаф, ящиків, стендів та іншого майна, що зберігається в цій кімнаті, а також інвентарні номери шаф і номер печатки, якою їх запечатують.

На кожну ставницю (шафу, ящик) прикріплюється ярлик із зазначенням підрозділу, військового звання, прізвища та ініціалів відповідальної особи, номера ставниці (шафи, ящика) та номера печатки, якою їх запечатують.

Кімната для зберігання зброї має цілодобово перебувати під охороною осіб добового наряду. Зброю зберігають у ставницях, боєприпаси до зброї - у металевих замкнених шафах або ящиках. Частину патронів для добового наряду дозволяється зберігати в окремій штатній упаковці.

Ставниці зі зброєю, шафи і ящики з боєприпасами, а також кімната для зберігання зброї мають замикатися й запечатуватися мастиковими печатками: ставниці — печаткою чергового роти, шафи і ящики з боєприпасами - - печаткою старшини роти, кімната для зберігання зброї — печаткою чергового роти та

командира роти (за його відсутності старшини роти). Ключі від ставниць і кімнати для зберігання зброї мають бути постійно в чергового роти, а ключі від шаф і ящиків з боєприпасами - у старшини роти. Передавати ключі іншим особам заборонено. Запасні ключі в пеналі, запечатаному командиром роти, зберігаються в чергової частини в замкненому металевому ящику.

Розподіл часу за розпорядком дня. Розподіл часу здійснюється таким чином, щоб забезпечити у військовій частині постійну бойову готовність і проведення занять з бойової підготовки та створити умови для підтримання порядку, військової дисципліни й виховання військовослужбовців, підвищення їх культурного рівня, всебічного побутового обслуговування, відпочинку й харчування. Розподіл часу у військовій частині протягом доби і протягом тижня здійснюється згідно з розпорядком дня, який встановлюється командиром (начальником) відповідно до завдань, покладених на військову частину, та залежно від пори року.

У розпорядку дня передбачається час для проведення ранкової фізичної зарядки, ранкового огляду, ранкового й вечірнього туалету; для навчальних занять і підготовки до них; для інструктажу та розводу добового наряду; для зміни спеціального (робочого) одягу, чищення одягу, взуття, миття рук перед їжею, харчування, обслуговування озброєння, бойової та іншої техніки; для гуманітарної, культурно-освітньої та спортивно-масової роботи, слухання радіо й перегляду телепередач; для приймання хворих у медичному пункті, приймання військовослужбовців командуванням з особистих питань, відвідування військовослужбовців; для особистих потреб військовослужбовців, вечірньої прогулянки, вечірньої перевірки та восьмигодинного сну.

Розпорядок дня затверджується на період навчання і може уточнюватися командиром (начальником) на час проведення навчань, походів кораблів, бойових стрільб, бойового чергування, несення служби в добовому наряді, варті тощо з урахуванням особливостей їх виконання.

Проміжок часу між споживанням їжі не може перевищувати 7 год. Після обіду протягом близько 30 хв заняття не проводяться і роботи не виконуються. Збори, засідання, а також концерти, кінофільми та інші заходи мають бути закінчені до

вечірньої перевірки.

Заходи, пов'язані із забезпеченням бойової та мобілізаційної готовності військової частини, виконуються за наказом її командира в будь-який час доби з наданням військовослужбовцям приблизно 4 год відпочинку на добу.

Для обслуговування озброєння, бойової та іншої техніки і матеріальних засобів, дообладнання і впорядкування парків та об'єктів навчально-матеріальної бази, упорядкування військових містечок, будівель, приміщень і виконання інших робіт у військовій частині встановлюється парко-господарський день. Для підтримання озброєння, бойової та іншої техніки в постійній бойовій готовності у військовій частині встановлюються паркові дні із залученням необхідної кількості особового складу. Вихідні, святкові та неробочі дні є днями відпочинку для всього особового складу, крім військовослужбовців, залучених до виконання службових обов'язків. Ці дні, а також вільний від занять час відводяться для відпочинку, проведення культурно-освітньої роботи, спортивних заходів та ігор. Напередодні днів відпочинку концерти, кінофільми та інші заходи для військовослужбовців строкової служби дозволяється закінчувати на 1 год пізніше, ніж зазвичай. Підйом у дні відпочинку здійснюється пізніше за рішенням командира військової частини. У дні відпочинку ранкова фізична зарядка не проводиться.

Повсякденна діяльність військовослужбовців

Підйом, ранковий огляд і вечірня перевірка. Уранці, за 10 хв до сигналу «Підйом», черговий роти піднімає заступників командирів взводів, а у встановлений час (за сигналом «Підйом») здійснює підйом роти. Після підйому проводять ранкову фізичну зарядку, прибирають приміщення і територію, заправляють постіль, проводять ранковий туалет та ранковий огляд. Для ранкового огляду за командою чергового роти «Рота, для ранкового огляду — СТАВАЙ» заступники командирів взводів (командири відділень) шикують свої підрозділи у визначеному місці, прикомандировані шикуються на лівому фланзі.

Черговий роти доповідає старшині роти (одному із заступників командирів взводів, який виконує обов'язки старшини роти) про готовність роти до огляду. За командою старшини роти заступники командирів взводів і командири відділень проводять ранковий огляд, під час якого перевіряється наявність особового складу,

зовнішній вигляд і додержання правил особистої гігієни. Черговий роти вносить до книги запису хворих прізвища військовослужбовців, які хочуть звернутися за медичною допомогою до медичного пункту частини. Під час ранкового огляду командири відділень наказують усунути виявлені недоліки, перевіряють виконання цих розпоряджень і доповідають про результати огляду заступникам командирів взводів, а заступники командирів взводів — старшині роти.

Стан ніг, шкарпеток і натільної білизни перевіряють періодично, як правило, перед сном.

У передбачений розпорядком дня час під керівництвом старшини роти (одного із заступників командирів взводів) проводиться вечірня прогулянка, під час якої особовий склад виконує стройові пісні в складі підрозділів. Після прогулянки за командою чергового роти «Рота, на вечірню перевірку - - СТАВАЙ» заступники командирів взводів (командири відділень) шикують свої підрозділи на перевірку.

Черговий роти доповідає старшині або особі, яка його заміщає, про готовність роти до вечірньої перевірки. Старшина роти або особа, яка його заміщає, віддавши команду «Струнко», розпочинає вечірню перевірку, на початку якої називає прізвища військовослужбовців, зарахованих наказом міністра оборони України до складу роти навечно. Заступник командира першого взводу, почувши прізвище цього військовослужбовця, доповідає: «(Військове звання й прізвище) поліг як герой у бою за волю і незалежність Вітчизни».

Після цього старшина роти перевіряє особовий склад за іменним списком. Почувши своє прізвище, кожен відповідає: «Я». За відсутніх відповідає командир відділення (екіпажу, обслуги). Наприклад: «У відпустці», «У наряді». Закінчивши перевірку особового складу, старшина роти оголошує накази та розпорядження, які стосуються всіх військовослужбовців, наряди на наступний день і уточнює бойовий та пожежний розрахунки на випадок тривоги або пожежі. Після закінчення вечірньої перевірки старшина роти віддає команду «Вільно» і надає час для вечірнього туалету.

У визначений час подається сигнал «Відбій» і вмикається чергове освітлення. У приміщенні встановлюється цілковита тиша. Після ранкового огляду й вечірньої

перевірки чергові рот доповідають черговому частини і подають відомості про відсутніх, а також військові звання, прізвища, імена та по батькові самовільно відсутніх. Періодично, за планом командира, проводяться загальні вечірні перевірки, на яких зобов'язаний бути присутнім весь особовий склад частини.

Навчальні заняття з бойової підготовки

Бойова підготовка є основним елементом повсякденної діяльності військовослужбовців у мирний час. Заходи, визначені планом бойової підготовки і розкладом занять, можуть переноситися тільки командиром (начальником), який їх затвердив.

Командири (начальники), винні у відриві особового складу від занять з бойової підготовки, притягаються до дисциплінарної відповідальності. Заняття розпочинаються і закінчуються за сигналом у час, визначений розпорядком дня.

Перед виходом на заняття командири відділень і заступники командирів взводів перевіряють наявність підлеглих і переконуються, чи дотримано правил носіння одягу, чи правильно припасовано спорядження та чи розряджено зброю.

Після закінчення занять і навчань командири підрозділів перевіряють, чи розряджена зброя, наявність і комплектність усього озброєння, бойової та іншої техніки, навчально-тренувальних засобів, а також наявність стрілецької зброї та боєприпасів. Результати перевірки доповідаються за підпорядкованістю. Невикористані боєприпаси та гільзи здаються в установленому порядку. Зброю чистять, здійснюють технічне обслуговування озброєння, бойової та іншої техніки, а місцевість, де проводилися заняття, прибирають.

Добовий наряд роти

Призначення, склад та озброєння добового наряду роти. Добовий наряд призначається для підтримання внутрішнього порядку, охорони особового складу, озброєння, боєприпасів, бойової та іншої техніки, приміщень і майна військової частини (підрозділу), контролю за станом справ у підрозділах і своєчасного вжиття заходів для запобігання правопорушенням, а також для виконання інших обов'язків внутрішньої служби. У добовий наряд роти призначаються черговий роти (гуртожитку) та днювальний роти (гуртожитку).

Кількість змін днювальних у ротах встановлюється командиром військової

частини. Усі чергові та їх помічники повинні мати на лівому боці грудей нагрудний знак або пов'язку на лівому рукаві з відповідним написом. Нагрудний знак (пов'язка) передається черговим наступному черговому після доповіді про здавання та приймання чергування.

Черговий та днювальні роти мають багнети в піхвах. Багнет кріпиться на поясі ліворуч, на ширину долоні від пряжки.

Обладнання місця для несення служби добовим нарядом роти. Місце для несення служби черговим (днювальним) роти розташовується та обладнується таким чином, щоб забезпечити зручність для виконання службових обов'язків. Місце несення служби має бути забезпечене технічними засобами приймання сигналів та оповіщення підрозділів; засобами зв'язку (телефон, селектор); годинником; аварійним освітленням; стендом з документацією добового наряду.

Черговий (днювальний) роти має бути забезпечений: переліком типових команд і сигналів, які повинен подавати черговий (днювальний); списком військовослужбовців роти, які проживають поза казармою, із зазначенням їх адрес, телефонів, способів виклику та прізвищ посильних; зразками форми одягу для ранкової фізичної зарядки; схемою території, що закріплена за ротою для прибирання; книгами видачі зброї та боєприпасів, переліком хворих, звільнених; комплектом ключів від замків запалювання, люків бойових машин та дорожніми листками на випадок тривоги (в опечатаній скриньці).

Днювальний роти та його обов'язки. Днювальний роти призначається із рядового складу. Він відповідає за зберігання зброї, шаф (ящиків) із боєприпасами, майна роти та особистих речей, які є під його охороною. Днювальний роти підпорядковується черговому роти. Черговий днювальний роти несе службу всередині казарми біля вхідних дверей, поблизу кімнати зберігання зброї.

Днювальний роти зобов'язаний:

- ◆ не виходити з приміщення роти без дозволу чергового роти; постійно охороняти кімнату зберігання зброї; своєчасно подавати команди згідно з розпорядком дня;

- ◆ не пропускати в приміщення сторонніх осіб, а також не дозволяти виносити з казарми зброю, боєприпаси, майно та речі без дозволу чергового роти;

◆ негайно доповідати черговому роті про всі надзвичайні події в роті, про порушення правил відносин між військовослужбовцями роті, помічені несправності й про порушення вимог пожежної безпеки, вживати заходів до їх усунення;

◆ піднімати за командою чергового роті особовий склад під час загального підйому, а також уночі у разі тривоги, пожежі, стихійного лиха;

◆ стежити за чистотою та порядком у приміщеннях і вимагати від військовослужбовців їх додержання;

◆ не дозволяти військовослужбовцям у холодну пору, особливо вночі, виходити з приміщення роздягненими;

◆ стежити, щоб військовослужбовці курили, чистили взуття та одяг тільки у визначених для цього приміщеннях чи місцях;

◆ з прибуттям до роті прямих начальників від командира роті й вище та чергового частини подавати команду «Струнко», а з прибуттям до роті інших офіцерів роті, а також старшини або військовослужбовців іншої роті викликати чергового. Наприклад: «Черговий роті, на вихід».

Черговому днювальному заборонено сидіти, знімати спорядження та перебувати в розстебнутому одязі. Днювальний вільної зміни підтримує чистоту й порядок у приміщеннях роті і нікуди не виходить без дозволу чергового роті; допомагає йому в наведенні порядку в разі порушення встановлених статутами правил відносин між військовослужбовцями роті; залишаючись замість чергового роті, виконує його обов'язки.

Контрольні запитання

1. Хто може бути військовослужбовцем Збройних сил України?
2. Кому і відповідно до якого закону України присвоюється військове звання?
3. Які знаки розрізнення встановлено на форменому одязі військовослужбовців Збройних сил України?
4. Назвіть військові звання Збройних сил України, що встановлені для: а) офіцерського складу; б) професійного сержантського складу; в) солдатів строкової служби.

5. Що зобов'язаний виконувати кожний рядовий (матрос) у повсякденній діяльності?
6. Дайте визначення поняття «внутрішній порядок».
7. Які приміщення мають бути в казармі для розміщення кожної роти військовослужбовців, що проходять строкову військову службу?
8. Ким і на який термін встановлюється розпорядок дня у військовій частині?

Захист Вітчизни [Текст]: конспект лекцій для студентів 1 курсу всіх напрямків підготовки денної форми навчання/ уклад. В.М. Павлючик – Любешів: Любешівський технічний коледж Луцького НТУ, 2016. – с.108

Комп'ютерний набір і верстка: В.М. Павлючик

Редактор: М.І. Богуш

Підп. до друку _____ 2016 р. Формат А4.

Папір офіс. Гарн.Таймс. Умов.друк.арк. 3,5

Обл.вид.арк. 3,4. Тираж 15 прим. Зам. _____

Редакційно-видавничий відділ

Луцького національного технічного університету

43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75

Друк – РВВ ЛНТУ